

İBN FÛREK'İN TEFSİR METODU

Ali CAN (*)

ÖZ

Ebu Bekri Muhammed b. el-Hasan b. Fûrek el isfahani en-Nisaburi (ö. 406/1015) İslam ilim ve kültür tarihinde Ebü'l-Hasan el-Eş'ârî'nin görüşlerini sistemleştirmesi yönüyle Eşari kelam âlimi olarak tanınmış bir şahsiyettir. Yine o tasavvufla ilgili kaleme aldığı el-İbâne adlı müstakil eseriyle de sufi bir kimliğe sahip olduğunu açıkça göstermiştir. Bunun yanı sıra ona nisbet edilen Tefsiru Kur'ani'l-Azim adlı eser, tefsir tarihi açısından oldukça önemlidir. Bu eseriyle İbn Fûrek, kelamcı ve sufi olduğu kadar yetkin bir müfessir olduğunu da göstermiştir. İşte bu makalede onun tefsir anlayışına, ayetleri yorumlama metoduna ve tefsir kültürümüze kazandırdıklarını ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: İbn Fûrek, Kur'an, Tefsiru Kur'ani'l-Azim, Tefsir metodu, Müteşabih ayetler.

ABSTRACT

Ibn Furak's Method of Tafsir

Abu Bakri Muhammad ibn Furak al-Isfahani al-Nishaburi (d. 406/1015) is an important scholar of Islamic Theology, who is famous in the Muslim World for systemizing the views of Abu'l Hasan al-Ashari. His work al-Ibana reflects his Sufi identity. Also, Tafsir al-Qur'an al-Azim has an important place in the history of tafsir, showing his ability as a scholar of tafsir. This article aims to discuss his understanding of tafsir, method of interpreting verses and his contributions to the study of tafsir.

Keywords: Ibn Furak, Qur'an, Tafsir al-Qur'an al-Azim, method of tafsir, mutashabih (metaphorical) verses.

* Yrd. Doç Dr., Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Bölümü Öğretim Üyesi.

Giriş

Yüce Allah'ın tüm beşeriyete sunduğu İlahî sözler bütünü olan Kur'an, İslam dininin en temel esası ve başvuru kaynağıdır. Müslüman âlimler, nazil olduğu dönemden itibaren bu ilahî hitabı anlama, anlatma, yaşama ve yaşatma çabası içerisinde olmuşlardır. Bir başka ifadeyle Kur'an'dan hareketle murad-ı ilahîyi doğru anlama gayreti, müfessirlerin en birincil uğraşısı haline gelmiştir. İşte bu çaba ve gayretler, İslamî literatürde tefsir ve te'vil faaliyetleri olarak isimlendirilmiştir. Tefsir ve tevil esasen bir takım argümanlarla Kur'an metninin anlaşılmasına yönelik uğraş sarfetmektir. Asr-ı saadetten günümüze onu anlama ve yorumlama gayretlerinin sonucunda ortaya büyük bir tefsir külliyatı çıkmıştır. Şüphesiz bu, Müslümanlar için çok büyük bir birikimdir. Bu tefsir külliyatı, sistematik ve objektif bir şekilde değerlendirildiği takdirde Müslümanların Kur'an'ı doğru anlamaları dolayısıyla da Kur'anın hem ne dediğini hem de ne demek istediğini ortaya koymaları daha da kolay hale gelecektir. Buna göre geleneğin bilgisinden imkân ölçüsünde yararlanma ve onu yeterince inceleme, Kur'an'a daha salim bakabilmenin ve onu daha müstakim yorumlayabilmenin önemli bir göstergesidir.

Bu çerçevede sahip olduğumuz tefsir mirasımızdan her biri, apayrı bir öneme sahip bulunmakta ve hepsi de ilahi kelamın anlaşılmasına ışık tutmaktadır. Biz bu tefsir külliyatı içerisinde hicri 4. Asırda yaşamış olan İbn Fûrek'i ve yapılan akademik çalışmalar sayesinde matbu' hale getirilerek ona nisbet edilen *Tefsiru İbn-i Fûrek* adlı eseri araştırma konusu yapacağız. Böylece İslamî ilimlerin hemen hepsinde yetkin olan bu zatın tefsir ilmindeki yerini, âyetleri yorumlama metodunu ve Kur'an'ın anlaşılmasına yönelik katkılarını ortaya koymaya çalışacağız. Zira bugüne kadar İbn Fûrek, özellikle Ebû'l Hasen el Eş'ari'nin görüşlerini sistemleştiren bir Eş'ari âlimi¹ olarak bilinir. O, genellikle kelimeler ve tasavvuf sahasındaki çalışmaları ve yetkinliğiyle tanınmış bir şahsiyettir. Bu yüzden onun Kur'an ilimlerine ve tefsir alanına kazandırdıkları üzerinde çok durulmamıştır.

Öteden beri genellikle Kelâmcı kimliği ile bilinen İbn Fûrek'in tefsîr ilmindeki yerini göstermesi açısından, yazmış olduğu tefsîrinin önemi büyüktür. Yaptığımız araştırmalar neticesinde, İbn Fûrek'in tefsîrinin baştan sona yapılmış bir baskısını tespit edemedik. Ancak Suûdi Arabistan'da hizmet veren

1 İbn Fûrek, Eş'ari'ye ait makaleleri bir araya toplamış ve onun görüşlerinin sonraki devirlere intikal etmesinde hayati bir rol oynamıştır. O'nun hazırlamış olduğu ve Eş'ari akaid sistemi açısından da son derece önemli olan bu eser, değişik yayın evleri tarafından basılmıştır. Eserde başta akaid konuları olmak üzere İmam Eş'ari'nin düşüncesi sistematik olarak kayıt altına alınmıştır. Eserin matbû nüshası için bakınız: İbn Fûrek el-Ensârî, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan, *Mücerred Makalatiş-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'ari*, Dârü'l-Maşrîk, Beyrut, 1987.

Ümmü'l-Kura Üniversitesinde yapılan dört akademik çalışma kapsamında el-Müminûn Sûresi'nden başlayıp sonuna kadar olan sûrelerin tefsirini içeren yazma nüshası matbû hale getirilmiştir. Görebildiğimiz kadarıyla akademik çalışmalar sayesinde matbû hâle getirilen İbn Fûrek'in *Tefsîr*'inin bu kısmı, üçüncü cild olmaktadır. Yani onun tefsirinin ilk iki cildi kayıptır. Çünkü İstanbul Millet Kütüphanesi'nde bulunan ve Müminûn Sûresi'nden Nâs Sûresi'ne kadar olan sûrelerin tefsirini kapsayan yazma nüshanın ilk sayfasında "İbn Fûrek'in Tefsîr'inin Üçüncü Cildi" şeklinde bir not dikkatleri çekmektedir.²

İbn Fûrek tefsirinin yazma nüshalarını neşre hazırlayan akademik çalışmaları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1- *Tefsîru İbn Fûrek*, tahkik: Abdü'l-Kadir Bindevşî, Suûdiyye: Câmîâtü Ümmi'l-Kura, 2009/1430.³
- 2- *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* tahkik: Âtîf b. Kâmil b. Sâlih, Suûdiyye: Camiâtü Ümmi'l-Kura.⁴
- 3- *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, tahkik: Muhsin b. Avid b. Aydete el-Harisi, Suudiyye: Camiatü Ümmi'l-Kura.⁵
- 4- *Tefsîrü İbn Fûrek*, tahkik: Süheyme Binti Muhammed Saîd Muhammed Ahmed, Suûdiyye: Camiatü Ümmi'l-Kura, 2009/1430.⁶

Biz bu dört nüshayı esas alarak, İbn Fûrek'in tefsir ilmindeki konumuna temas etmek istiyoruz. Bundan önce İbn Fûrek'in yaşadığı döneme, hayatına ve eserlerine anahatlarıyla değinmek bu çalışmanın daha iyi anlaşılmasına ışık tutacaktır.

1. İbn Fûrek'in Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış

İslam tarihinde hicri dördüncü asır, İslam devletinin başında bulunan Abbasilerin dağılarak kollara ayrıldığı, siyasi otoritelerini kaybederek değişik gruplara bölündüğü bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Bu zaman diliminde siyasi iktidar, Endülüs bölgesinde Ümeyye oğulları, Afrika'da Abidiler, Mısır ve Şam'da İhşitler, Amman, Bahreyn ve Yemame'de Karmatiler, Horasan ve Maveraynnehir'de Samaniler, Fars'ta Büveyhoğulları, Hindistan'ın kuzeyinde ise Gazneliler tarafından temsil edilmiştir.⁷

2 İstanbul Millet Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan bu nüsha gayet okunaklı olup 231 varaktan oluşmaktadır. Bknz. Millet Ktp., Feyzullah Efendi, no:56.

3 el-Müminûn Sûresi- Secde Sûresi.

4 el-Ahzâb Sûresi- Gâfir Sûresi.

5 Fussilet Sûresi- Kâf Sûresi.

6 Nûh Sûresi- Nâs Sûresi.

7 İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İmâmdüddin İsmâil b. Ömer, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, Mektebetü'l-meârif, Beyrut, 1981, 11/189, 190-197; ed-Duri, Abdü'l-aziz, *el-Usuri'l-Abbasiyye el-Mu-*

İbn Fûrek, siyasî çalkantıların yaşandığı, müslüman devletlerin birçok beyliklere ayrılıp güçlerini yitirdiği ve İslam dünyasının zayıfladığı bir dönemde⁸ kabuğuna çekilmeyi tercih etmemiş, yaşadığı devrin problemlerine karşı çözüm arayışları içerisinde olmuştur. Bu çerçevede İslamın fikri yapısına katkı sağlayacak talebeler yetiştirmiş, ilmi faaliyetleri ara vermeden sürdürmüş ve birçok sahada yüzden fazla kalıcı eser ortaya koymuştur. Böylece İslami ilimlerin pek çoğunda adından söz ettiren bir ilmi şahsiyet olarak tarihteki seçkin yerini almıştır.

Ancak hemen belirtelim ki siyasi çalkantılara rağmen bu dönemde ilmî ve fikri hayat, oldukça canlı bir yapı arz etmektedir.⁹ Zira bu dönemde sultanlar, bir taraftan yönetimleri altındaki yerlerde ilim merkezleri kurarak buralarda fikri hayatı canlı tutmaya çalışmışlar diğer taraftan da ilim merkezlerindeki hoca ve talebelerin ihtiyaç duyacağı hemen her şeyi sağlama hususunda ellerinden gelen gayreti göstermişlerdir. Yine bu dönemin yöneticileri farklı görüşlere mensup âlimleri hususi davet ederek onlara kendi görüşlerini hür bir şekilde ifade edebilecekleri bir zemin hazırlamışlardır. Bu cümleden olarak, Şii kökenli Büveyhi Atabeklerinden Adudü'd-devle'nin (ö.372/983) Ehl-i Sünnetin görüşlerini savunması için Bakıllani'yi (ö. 403/1013) Basra'dan Şiraz'a davet etmiştir. Müeyyidüdevlenin veziri Sahib b. Abbad (ö. 385/995) Mutezile mezhebine mensup Kadı Abdül-cebbarı (ö.415/1013) Rey'e çağırmıştır. Yine aynı vezir, Ehl-i Sünnetten İbn Fûrek'i de İsfahan'a davet etmiştir. Bütün bunlar, o dönemde yönetici konumunda olan kimselerin ilmî ve fikrî hürriyete saygı duyduklarının açık bir göstergesidir.¹⁰

Öyle görünüyor ki bu fikri ve ilmi müsamaha ortamında değişik İslamî ilimlerde çok önemli ve muteber ilmi şahsiyetler de yetişmiştir. Mesela, Söz

teahhire, Beyrut, 1986, s.72-73; Ayrıca bakınız: Yavuz, Yusuf Şevki, *İslam Akaidinin Üç Şahsiyeti*, Kültür Matbaacılık, İstanbul, 1989, s. 66.

- 8 Bu bağlamda bilhassa Büveyhoğulları'nın hâkim olduğu İran bölgesinde Müslümanların ciddi darboğaz içerisinde olduğunu vurgulamak gerekir. Büveyhoğulları döneminde bir taraftan yönetici ve idareciler lüks ve sefahate düşkün bir hayat tarzını benimserlerken diğer taraftan halk ekonomik sıkıntılarla mücadele içerisinde olmuş, açlık sebebiyle de pek çok müslüman aile, yaşamlarını yitirmiştir. Hatta ekonomik çöküş sonucu toplumda yaşanan dramı, Müslümanların köpek etini yemek zorunda kalmaları çok acı bir şekilde göstermektedir. Geniş bilgi için bknz: İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, 11/214; Suyutî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Tarihü'l-Hulefa*, Matbaa es-Seadet, Mısır, 1952 s. 305, 316; Hudari, Muhammed, *Muhadaratu tarihi'l-ümemi'l-İslâmiyye: ed-devletü'l-abbasiyye*. Kahire, 1364, 2/378-383.
- 9 *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim (Fussilet Süresi- Kaf Süresi)*, Hazırlayan: Muhsin b. Avid b. Aydete el-Harisi, Camiatü Ümmi'l-kura, Suudiyye. Mukaddime, s. 17.
- 10 İbn Asakir, *Tebyinu Kezibi'l-Müfteri*, Dımeşk, 1347, s. 118; el-Mukri et-Tilmisânî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-Tayyib*, Dâru Sadr, Beyrut, 1388, 5/302.

gelimi dil alanında Zeccac, Ebu'l-Ferec el-Isbehani, Seyrafi, Ebu'l-Feth İbn Cinni; hadis sahasında Taberani, Ebu'l-Kasım, Hafız el-İsmaili, Ebu Abdullah b. Mende, Hâkim en-Nisaburi; fıkıh ilminde Ebu Bekir Bakıllani, Ebu Hamid el-İsferayinî ve benzeri âlimler, bu dönemde yetişen nadide âlimlerdendir. Dönemin siyasi yapısından hareketle bu ilmi zenginliği değerlendirecek olursak, muhtemelen, diktatör ve halktan kopuk bir devlet politikası karşısında fitneden korunabilmek için ciddi anlamda ilme ve onda derinleşmeye gayret edilmiş, bunun neticesinde ismi anılan ve İslamî ilimlerde haklı konumu elde etmiş pek çok âlim yetişmiştir.¹¹ İbn Fûrek'in yaşadığı döneme kuş bakışı bir göz attıktan sonra onun hayatına ve ilmi kişiliğine da kısaca değinmek yerinde olacaktır.

2. İbn Fûrek'in Kısaca Hayatı ve İlmî Kişiliği

Tarihî kaynaklardaki bilgilere göre 330/941 yılında İsfahan'da dünyaya geldiği tahmin edilen İbn Fûrek¹² oldukça çalkantılı bir dönemde yaşam sürmüştür. O, önce Şafii fikhını okumaya başlamıştır. Daha sonra kendi döneminde karşılaştığı problemlerden ve bunlara çözüm arayışı içine girmesinden dolayı, kelimine yönelmiştir. Fıkıh hocasına "*Haceru'l-esved Allah'ın yeminidir (sağ elidir).*"¹³ hadîsinin ne anlama geldiğini sormuş, ancak tatmin edici bir cevap alamayınca kelimine yönelmiş ve İmam Eş'ari'nin (ö.324/936) talebelerinden Eş'ari kelimini tahsil etmiştir.¹⁴ Hiç şüphesiz onun yaşadığı asrın problemlerine çözüm arayışı içinde olması, hayatında böyle bir değişiklik yapmasına etki eden sebeplerin arasında yer almıştır. Ayrıca, hakkında bilgi veren kaynaklar onu, kelamcılığının yanı sıra, büyük bir usulcü, müfessir ve dilci olarak tanıtmaktadırlar.¹⁵ Her ne kadar o, birçok ilimle iştigal etmiş

11 Bkz. İbn Fûrek, *a.g.e.*, (*Fussilet Süresi-Kâf Süresi*), Mukaddime, s. 17.

12 Hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Zirikli, Hayruddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali, *el-A'lam*, Dâru'l-İlmi lî'l-melâyîn, 2002, VI/83; Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nübela*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, XVII/214-215; İbn Hallikan, Ebû'l-abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî bekir, *Vefeyâtü'l-âyan*, Dâru Sâdır, Beyrut, trz., IV/272-273; Yavuz, Yusuf Şevki, *İslam Akaidinin Üç Şahsiyeti*, Kültür Matbaacılık, İstanbul 1989, s. 65-120; Öge, Ali, *İbn Fûrek, Hayatı ve Kelami Görüşleri*, Kömen Yay, Konya, 2011.

13 Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, Daru'l-haremeyn, Kahire, 1415, 1/177; Abdü'r-Rezzak b. Hemmam es-San'anî, Musannef, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1403, 5/39.

14 İbn Fûrek, *Müşkilü'l-Hadis ve Beyânuhu*, Âlemü'l-kütüb, Beyrut, 1985, Mukaddime, s.21.

15 İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-âyan*, 4/272; İbn İmad, *Şezerâtü'z-zeheb fi abbâri men zehebe*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, 3/180; Zirikli, *el-A'lam*, 6/83.

olsa da, asıl ününe kelim ilmi ile kavuşmuşur. Zehebî onu tanıtırken “Kelimcülerin şeyhi”, “Kelim ilminde liderdi.” gibi ifadeleriyle bu duruma işaret eder.¹⁶ Eserleri arasında özellikle “*Müşkilü'l-Hadis ve Beyanuhu*” adlı eseri, bir taraftan onun kelimci kimliğini açıkça göstermesi açısından oldukça önemli olmakla birlikte diğer taraftan dönemindeki sapık fırkalara bir anlamda red-diye özelliğini taşıması ayrıca önem taşımaktadır.

Makalemizin önceki bölümünde de üzerinde durulduğu üzere İbn Fûrek'in yaşadığı devirde İslami ilimlerin değişik sahalarında meşhur olan pek çok âlim vardır. Haliyle İbn Fûrek'in yetişmesinde ders aldığı hocaların da ciddi rol oynadıkları göz ardı edilmemelidir. Bu çerçevede İbn Fûrek'in en meşhur hocaları arasında Ebu's-Sehl es-Sa'luki (v.290),¹⁷ Ebu'l-Hasen el-Bâhili¹⁸ ve Abdullah b. Ca'fer b. Fâris el-İsbehâni¹⁹yi özellikle zikretmek gerekir. Hayatı boyunca ilmi uğraş içerisinde olan İbn Fûrek, Irak ve Rey şehrinde ün salmış âlimlerin halkasında ilmi yeterliliğini ortaya koymuştur. Daha sonra Nişabur ehli tarafından kendisine yöneltilen davete icabet ederek bu şehre gitmiştir. Orada kendisi adına açılan medresede İslamî ilimler alanında dersler vermek sûretiyle talebe yetiştirmeye gayret göstermiştir.²⁰ Hayatının büyük bir kısmını burada geçiren İbn Fûrek'in yetiştirmiş olduğu en meşhur talebeleri arasında sûfi bir kimliğe sahip olan Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî (ö.465/1072) ve Ebû Bekir el-Beyhakî'yi (ö. 458/1066) sayabiliriz.²¹

Burada yeri gelmişken hemen belirtelim ki İbn Fûreke ait önemli özelliklerden birisi de şüphesiz onun, zühd ve ibadete düşkün bir yaşam tarzını benimsemiş olması ve sûfi bir kimliğe sahip bulunmasıdır.²² Devrinin önde gelen sûfileriyle yapmış olduğu sohbetler, onun tasavvufa yönelmesinde etkili olmuştur.

Bundan başka İbn Fûrek'in talebeleri arasında yer alan Abdü'l-kerim el-Kuşeyrî, tasavvuf ilminin öncü şahsiyetlerinden birisi olarak bilinmektedir.

16 Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 17/214-216.

17 Sübkî, Ebû Nasr Taceddin ibnü's-Subkî Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkâfi, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, ty. 3/171.

18 Tabakâtu İbni's-Subkî, 4/256.

19 Tabakâtu İbni's-Subkî, 4/128.

20 İbn İmad, *Şezerâtü'z-zeheb*, 3/180; Zirikli, *el-A'lam*, 6/83.

21 İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-a'yan*, 4/272.

22 İbn İmad, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 3/180; Zirikli, *el-A'lam*, 6/83; Ülkemizde yapılan akademik çalışmaların birinde İbn Fûrek üzerinden Hicri 4. Asırda kelim-tasavvuf ilişkisi inceleme konusu yapılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Aslan, Abdulgaffar, *Hicri IX, X Asırda Yüzyılda Kelim-Tasavvuf İlişkisi- İbn Fûrek Örneği*- Dini Araştırmalar, c. 5, sayı, 14, s. 61-77, Ankara, 2002.

Kuşeyri, “*Risale*” ismiyle meşhur eserinde, hocasını sufler arasında zikretmiş ve pek çok yerde onun görüşlerine yer vermiştir.²³ Ayrıca İbn Fûrek’in değişik alanlarda eser yazmış olduğu bilinmekle birlikte tasavvufa ilgili kaleme aldığı “el-İbâne” adlı müstakil eseri de onun tasavvufi ve sûfi kimliğe sahip bir âlim olduğunun açık bir göstergesidir.²⁴ İbn Fûrek’in zühd ve takvasına dair kaynaklarda değişik örnekler zikredilmekle birlikte, bunların en başında Allah’ın kelamına hürmeten içerisinde mushaf bulunan bir evde asla yatmaması, istirahat etmek istediğinde Kur’ân’ın olmadığı başka bir yere geçmesi gelmektedir.²⁵

Diğer taraftan sünnî çizgide İslam inanç sisteminin doğru ve saf haliyle gelecek nesillere aktarılması hususunda gayret içerisinde olan İbn Fûrek, yazmış olduğu eserleriyle İslam dışı görüşlerin savunucusu olan fırkalara reddiyede bulunmuş ve onların tesirlerini kırmaya çalışmıştır. Onun mücadele içerisinde olduğu fırkaların başında ise Kerramiye fırkası gelmektedir. Bu fırka, Allah’ın cisim ve cevher olduğunu iddia eden Abdullah b. Kerrâm’ın öncülüğünde ortaya çıkmış daha sonra da müstakil bir fırka haline gelmiştir.²⁶ Bu anlayış karşısında İbn Fûrek, inanç esaslarındaki tenzih ilkesini koruma gayreti içerisine girmiştir. Hatta o, ahir ömründe yolunun düştüğü Gazne şehrinde bizzat Sultan Mahmûd’un huzuruna çıkmış ve burada ehl-i sünnetin görüşlerini savunmaktan geri durmamıştır. Öyle görünüyor ki İbn Fûrek, Kerramiye fırkasının görüşlerini çürütmek ve bu düşüncelerin İslami akideyle bağdaşmadığını isbât etmek için elinden gelen çabayı göstermiştir.²⁷ Yine o, ateşli münazaralara iştirak ederek inandığı istikamette bildiklerini etrafa yaymaya çalışmıştır. Ziyaret için gitmiş olduğu Gazne şehrinden Nişabur’a dönerken yolda muhtemelen mücadele içerisinde olduğu Kerramiye fırkasına mensup kimseler tarafından zehirlenmiş ve bu zehirin etkisiyle de hicri 406 senesinde vefat etmiştir.²⁸ Kaynaklarda nakledildiğine göre cenazesi, Nişabur’a taşınarak oraya defnedilmiştir.²⁹

23 Kuşeyri, Ebûl-Kâsım Zeynü’l-islâm Abdül-kerim b. Hevâzin, *Risâle*, Dâru’l-kütübî’l-Hadîse, Kâhire, 1972, s. 3, 29, 44, 60, 67, 75, 82-83, 94.

24 Bu eser “*Kitâbu’l-İbâne an turuki’l-Kasidin ve’l-Keşf an Menâhici’s-sâlikin ve’t-Teveffür ila ibâdeti Rabbil Âlemin*” ismiyle tahkik edilip basılmıştır. Eseri yayına hazırlayanlar: Abdül-gaffar Candan, Ahmet Yıldırım, Isparta, 2003.

25 İbn Fûrek, *a.g.e.*, Mukaddime, s. 22.

26 Kerramiye fırkasının doğuşu ve itikadi görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. Karadaş, Çağfer, *Kerramiye ve İtikadi*, Kelam Araştırmaları, 2007, c. 5, sayı, 2, s. 41-62.

27 İbn İmad, *Şezerâtü’z-zeheb*, 3/181; Ziriklî, *el-Âlam*, 6/83; Ayrıca bkz: Şerefeddin, Mehmet, “Kerramiler” Dâru’l-Funun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, İstanbul, Nisan 1929, sayı,11, s. 6-7.

28 İbn Hallikan, *Vefeyâtü’l-a’yan*, 4/272; İbn İmad, *Şezerâtü’z-zeheb*, 3/181.

29 İbn Hallikan, *Vefeyâtü’l-a’yan*, 4/272; İbn İmad, *Şezerâtü’z-zeheb*, 3/181.

Çok yönlü ilmi kişiliğe sahip olarak birçok alanda önemli çalışmalar ortaya koyan İbn Fûrek'e, yaklaşık olarak yüz kadar eser nisbet edilmektedir.³⁰ Bunların başlıcaları, “*er-Risale fi İlmi't-tevhid*”, “*Şerhu'l-âlim ve'l-müteallim*”, “*Mücerredu Makalati'l-Eş'ari*”, “*Müşkilü'l-hadis ve beyanuhu*”, “*el-İbane*” ve üzerinde araştırma yapacağımız “*Tefsiru'l-Kur'an*” isimli eserlerdir.³¹ Burada özellikle vurgulamak gerekir ki, zikredilen bu eserler, onun birçok sahada yetkin bir İslam âlimi ve mütefekkiri olduğunu göstermektedir. Zira o, bu eserleriyle İslami ilimlerin hemen her bir alanıyla yakından ilgili olduğunu ortaya koymuştur. Bütün bunlardan sonra diyebiliriz ki İbn Fûrek, kelamcı ve sufi olduğu kadar da müfessirdir. Ancak onun müfessir kimliği pek bilinmemektedir. İşte biz bu makalade onun tefsir anlayışına, ayetleri yorumlama metoduna ve tefsir külliyatına kazandırdıklarına temas edeceğiz.

3. İbn Fûrek'in “Tefsiru Kur'ani'l-Azim” Adlı Tefsiri

3.1. Genel Özellikleri

İbn Fûrek'in eserleri içerisinde ona nisbet edilen “Tefsiru Kur'ani'l-Azim” adlı tefsir, tefsir tarihi açısından önemli bir konumu haiz bulunmaktadır. Müfessir Sa'lebi'nin beyanına göre İbn Fûrek, ilk olarak Kur'an-ı baştan sona geniş bir şekilde tefsir eden bir eser kaleme almış, daha sonra onu ihtisar etmiştir.³² Yazma nüshalar halindeki bu tefsir farklı akademik çalışmalar aracılığı ile matbu hale getirilmiştir. Yazma eserler kütüphanesindeki bu nüshalar her ne kadar akademik çalışmalar sayesinde yayına hazırlanmış olsa da, bu tefsirin ilk yarısı kayıptır. Bu açıdan İbn Fûrek'in bugün elimizde bulunan tefsiri, el-Müminün Sûresinden başlayıp, Kur'an'ın sonuna kadar olan kısımlarını içermektedir. Ayrıca Süleymaniye kütüphanesinde mevcut olan yazma nüsha da incelenmiş³³ aynı şekilde bu nüshanın da ziyade bir bölüm içermediği tespit edilmiştir.

Bilindiği gibi İslam âlimleri, tefsirleri genel bir ayırıma tabi tutarak rivâyet ve dirâyet olmak üzere iki şekilde kategorize etmişlerdir. İlahî muradın ne olduğunu belirlemeye yönelik âyetlerin yorumlanmasında, doğrudan Kur'an'a, Hadis'e, sahabe ve tabiün sözlerine dayanan tefsirlere rivâyet tefsiri denilmektedir. Dirâyet tefsiri ise rivâyetlere yer vermekle beraber daha çok dil, edebiyat

30 İbn İmad, *Şezerätü'z-zeheb*, 3/181; Zirikli, *el-A'lam*, 6/83.

31 Zirikli, *el-A'lam*, 6/83; İbn Fûrek'in eserleri hakkında geniş bilgi için bkz: Öge, *İbn Fûrek, Hayatı ve Kelami Görüşleri*, s.40-56; Yavuz, *İslam Akaidinin Üç Şahsiyeti*, s. 82-92.

32 Sa'lebi, Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim en-Nisaburi, *el-Kesf ve'l-Beyan*, Daru İhyai't-türasi'l-arabi, Beyrut, 2002, s. 83.

33 İstanbul Millet Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan bu nüsha 231 varaktan oluşmaktadır. Bkz. Millet Ktp., Feyzullah Efendi, no: 56.

ve devrin kültür anlayışı çerçevesinde âyetleri yorumlama şeklinde tanımlanabilir.³⁴ Bu açıdan İbn Fûrek'in tefsirine bakıldığında söz konusu tefsiri, hem rivâyet hem de dirâyet tefsiri olarak kabul etmek mümkündür. Çünkü İbn Fûrek, bir âyeti tefsir ederken ilgili rivâyetlere, sahabe ve tâbiun kavillerine yer vermekle birlikte, birçok âyeti kendi bakış açısıyla yorumlamaktadır. Bu da onun dirâyet yönünü açıkça göstermektedir. Dirayet yönünü etkin bir şekilde kullanması yönüyle ona ait tefsirin, nakle dayanan ancak dirayet yönü de ağır basan bir eser hüviyetinde olduğu söylenebilir.

İbn Fûrek, Kur'ân-ı Kerim'in 23 yıllık bir süre zarfında parça parça indirildiğini, diğer ilahi kitapların ise peygamberlere bir bütün olarak vahyedildiğini savunmaktadır. Bu çerçevede Kur'an'ın diğer kitaplardan farklı olarak parça parça indirilmesini İbn Fûrek şöyle açıklamaktadır: "Allah, Hz. Musa'ya kitabı levha halinde indirmiştir. Çünkü o, okuyan ve yazan bir peygamberdir. Hz. Peygamber'e ise Kur'an, parça parça indirildi. Zira o, okuma-yazma bilmeyen ümmi bir peygamberdi."³⁵ Bu noktada İbn Fûrek, Hz. Peygamber'e vahyin parça parça indirilmesi hususuna delil olarak da, Kur'ân'da neshi göstermiştir. Buna göre, daha önce zikri geçen bir hükmün, daha sonra nazil olan başka bir âyetin hükmüyle neshedilmesi, Kur'ânın diğer ilahi kitapların aksine parça parça indirildiğini ortaya koymaktadır.³⁶

İbn Fûrek'in tefsirini orijinal kılan özelliklerin en başında onun, tefsir geleneğinde daha önce benzeri görülmeyen bir metodla âyetleri tefsir etmesi gelmektedir. O metod ise, âyetlerin soru cevap yöntemiyle tefsir edilmesidir. Bu çerçevede İbn Fûrek, önce âyeti zikretmekte, peşi sıra âyet etrafında akla gelebilecek değişik soruları serdetmekte, son olarak da, bu soruları genellikle tatminkâr bir şekilde cevaplamaktadır.³⁷ Şurası bir gerçek ki soru cevap metodu, hem okuyucunun dikkatini çekmekte hem de konunun muhatap tarafından iyice anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu nedenle İbn Fûrek kendisinden sonra gelecek Kur'ân müfessirlerine ve okuyucularına pek çok faydalar içeren bir metod göstermiş olmaktadır.

Bu noktada, İbn Fûrek tarafından uygulanan soru-cevap yöntemine örneklemeye bulunmak isabetli olacaktır. Müminûn Sûresinin baş tarafından

34 Suyuti, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkan*, fî ulumi'l-Kur'ân, Dârü'l-Ma'rife, 1899, 1-152; Bilmen, Ömer Nasuhî, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1973, 1/113.

35 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (*el-Müminûn Sûresi*, *Secde Sûresi*) s. 191.

36 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (*el-Müminûn Sûresi*, *Secde Sûresi*) s. 191.

37 İbn Fûrek, hemen hemen her bir âyetin tefsirinde soru cevap metodunu tatbik etmiştir. Örnek için bkz. İbn Fûrek, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim (el-Ahzâb Sûresi- Gâfir Sûresi)*, s. 273-274.

itibaren ilk dört âyeti zikreden İbn Fûrek, daha sonra âyetlerle ilgili olarak akla gelebilecek bir takım sorulara şöyle yer vermiştir:

“Kad edatının anlamı nedir?”, “Felah ne demektir?”, “Namazda huşu nasıl olur?” “Lağv nedir.”, “Zekât ne anlama gelir.?”

İşte o, bu ve buna benzer kelimeler ve âyetler etrafında değişik sorular sormuş ve bunlara cevaplar vermiştir.³⁸ Bu şekilde İbn Fûrek hem akıllarda oluşabilecek istifhamları gidermiş hem de zihinlerin daha canlı tutulmasını sağlamıştır.

Yine bu tefsirde âyetler, mushaftaki tertip sırasına riâyet edilerek ele alınmıştır. Ancak İbn Fûrek, âyetleri tefsir ederken “mesele” başlığı altında onlu bir şekilde tasnif ederek tefsirini yazmıştır. Ancak onun gruplayarak tefsirini yapmaya çalıştığı âyetler içerisinde, her âyetin tefsirini yapma gayretinde olmadığı da dikkatleri çekmektedir. Yeri gelmişken şunu da belirtelim İbn Fûrek yazdığı tefsirinde âyetleri tasnif ederken onların öncesi ve sonrasıyla münasebetini genellikle göz ardı etmiştir.

İlk dönemde birçok tefsirde yaygın olarak bulunan israilî rivâyetler, bu tefsirde de yer almıştır. Ancak İbn Fûrek’e ait bu eserde âyetler kısa ve veciz bir şekilde tefsir edildiği için israilî bilgiler uzunca serdedilmeyip özetlenerek zikredilmiştir.

Öte yandan âyetlerdeki mübhem lafızların ne anlama geldiği ve neye tekkabül ettiğini bilmek tefsir usûlünde önem arz etmektedir.³⁹ Bu yüzden İbn Fûrek de tefsirinde müphem ifadelerin mahiyeti hakkında ortaya konan rivâyetleri nakletmiş ancak çoğu kez bunlar arasında herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁴⁰ Mesela “*Derken, iki gün içinde, gökleri yedi kat olarak şekillendirdi ve her bir göğe kendisine ait işi vahyetti. Biz dünya semasını kandillerle, yıldızlarla süsledik, bozulup yıkılmaktan koruduk. İşte bu, azîz ve alîm (üstün kudret sahibi, her şeyi en mükemmel tarzda bilen Allah)’ın takdiridir.*”⁴¹ âyetinde zikredilen “yevmeyn (iki gün)” kelimesi, müphem bir ifade olup, bununla neyin kastedildiği tayin edilmemiştir. İbn Fûrek, bu müphemî kendince izâle etmiş ve bu iki günden maksadın, perşembe ve cuma günü olduğunu ifade etmiştir.⁴²

38 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (*el-Müminûn Sûresi, Secde Sûresi*) s. 62-63.

39 Mübhemat hakkında geniş bilgi için bkz. Zerkeşi, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah, *el-Burhan fî ulumi'l-Kur'an*, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1957, 1/155-164.

40 Örnek için bkz: İbn Fûrek, *a.g.e.*, (*el-Abzâb Sûresi- Gâfir Sûresi*), s. 117, 148.

41 41.Fussilet, 12.

42 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (*Fussilet Sûresi-Kâf Sûresi*) s. 142.

Burada özellikle belirtmek gerekir ki İbn Fûrek, ilgili ayetlerin tefsirinde kalamî fırkalara cevap vermeyi ihmal etmemiştir. Bir Eş'ari kelamcısı olan İbn Fûrek'in asıl ihtisas alanının kalam olduğunu ve onun kalam ilmi ile üne kavuştuğunu ifade etmiştik. Zira İbn Fûrek, özellikle müteşâbih hadislerin te'viline dair yazmış olduğu "Müşkil" adlı eserinde hadisleri yanlış yorumlayarak tevhid ve tenzih ilkesine zıt görüşler ileri süren fırkalara bir anlamda reddiyede bulunmuştur. Aynı metodu tefsirinde de tatbik eden İbn Fûrek, başta mutezile olmak üzere ehl-i sünnet dışındaki birçok fırkanın görüşlerini çürütmeye delil teşkil edecek âyetleri yoruma tabi tutmuştur. Böylece onların görüşlerinin geçersizliğini vurgulamak istemiştir. Bunu Fâtır sûresinin üçüncü âyetinde görmek mümkündür. İbn Fûrek, "*Ey iman edenler! Allah'ın size vermiş olduğu nimetleri hatırlayın. Yerden ve gökten size rızık ihsan eden Allah'tan başka yaratıcı var mıdır?*"⁴³ âyetini tefsir ederken şu açıklamalarda bulunmuştur: "Bu âyette zikredilen '*Allah'tan başka yaratıcı mı vardır.*' kısmı, Kaderiye⁴⁴ fırkasına bir reddiyedir. Çünkü onlar, Allah'la birlikte pek çok yaratıcının varlığına inanmaktadırlar."⁴⁵

Yine benzer bir yaklaşım "*Hem önlerinden hem arkalarından bir set yaparak, öylesine çepeçevre sardık ki, artık hiç göremezler onlar...*"⁴⁶ âyetinde de görülmektedir. İbn Fûrek bu âyette zikredilen "es-Sedd" kelimesinin "insanın fiili", "es-Südd" kelimesinin ise "Allah'ın fiili" anlamına geldiğini ifâde etmiş,⁴⁷ bu kapsamda ilgili âyetin, kulun kendi fiillerini yaratacağına kâil olan Mutezile'nin görüşlerini iptal ettiğini vurgulamıştır.⁴⁸

43 35.Fâtır, 3.

44 Kader konusunda ilk defa konuşan kimsenin Ma'bed el-Cüheni (öl.H.80/M.699) olduğu kaydedilmektedir. Ma'bed, Basra'da Hasan el-Basri (öl.H.110/M.728)'nin ders meclisine devam etmesine rağmen, daha sonraları ilâhi kaderi redde yönelmiştir. Rivâyet edildiğine göre Ma'bed el-Cüheni'nin kaderî görüşüne sahip olması devrindeki bazı idarecilerin, Müslümanların malını, canını alıp da "Bizim fiillerimiz Allah'ın kaderi üzerine cereyan ediyor." diyerek yaptıkları haksızlığı kadere yüklemelerine dayandırılır. Belki Ma'bed ve taraftarlarının gayesi kula sorumluluğu yükleme düşüncesi olmaktadır. Ancak ilâhi kaderi inkâr ettiği gerekçesiyle halife Abdülmelik bin Mervan'ın emriyle Haccac tarafından H.80/M.699'da idam edilerek öldürülmüştür. Cüheni'den sonra onun görüşlerini Geylan ed-Dimeşki devam ettirmiştir. Geylan da halife Hişam bin Abdülmelik tarafından Şam'da idam ettirilmiştir. Kaderiyye'nin, kulların fiilleriyle ve kaderle ilgili görüşleri hicri II. yüzyıl başlarında Vasil bin Ata (öl.H.131/M.748) tarafından kurulduğu kabul edilen Mutezile tarafından devam ettirilmiştir. (Geniş bilgi için bkz. Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelam Tarihi Ekoller Problemler*, Konya, Tekin Kitabevi, 2006, s.37-38)

45 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (*el-Abzâb Sûresi- Gâfir Sûresi*), s. 74.

46 36.Yasin, 9.

47 Kelimenin değişik manaları için bkz. İbn. *Manzûr, Lisânu'l-arab*, 3/208.

48 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (*el-Abzâb Sûresi- Gâfir Sûresi*), s. 74.

Ele alınan konuyla ilgili dikkat çekici bir başka örnek ise Ra'd suresinde geçmektedir. İbn Fûrek *"Allah bir kimseyi dalalete sürüklerse, onun için artık hidâyet yolu yoktur."*⁴⁹ âyetinden yola çıkarak Allah'ın yegane hidâyet kaynağı olduğunu, dolayısıyla onun dışında başka bir hidâyet kaynağı söz konusu olmadığını ileri sürmektedir. İbn Fûrek bu âyeti delil göstererek Mutezile'nin *"Bir kimseyi Allah sapıtmışsa, başkası onun hidâyetine sebep olabilir. Yine bir kimseye Allah hidâyet nasip etmişse o kimseyi başka birisi saptırabilir"* şeklindeki görüşlerine reddiyede bulunmuştur. İbn Fûrek'e göre Mutezile'nin savunduğu bu fikir, âyetin zahiri ile çatışmaktadır.⁵⁰

Aynı şekilde İbn Fûrek, Nûr Sûresinin 21. ayetini yorumlarken Mutezile'nin görüşlerindeki bir başka tutarsızlığa değinmektedir. Bu âyette Yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: *"Şâyet Allahın fazlı ve rahmeti olmasaydı içinizden hiç kimseyi tezkiye etmezdi."*⁵¹ Bu âyette kulun Allah'a itaat etmesi, ona kullukta bulunması onun yaratmasıyla söz konusu olmaktadır. Çünkü Allah Teâlâ, kullarına ihsanı ve lutfu bol olandır. Şâyet Allah Teâlâ, başkalarına da lutuf ve ihsanda bulunsa idi onlar da tıpkı müminlerin iman ettiği gibi imana ererlerdi. Mutezile ise, bunun aksini iddia etmektedir. Hâlbuki bu âyet onların görüşlerine zıttır.⁵² Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere İbn Fûrek, kelami konulara temas eden âyetlerin tefsirinde, ehl-i sünnete ait görüşlerin savunuculuğunu yapmış böylece bidat ehli kabul edilen fırkaların görüşlerini çürütmeye çalışmıştır.

İbn Fûrek'in tefsirinde dikkatleri çeken önemli özelliklerinden bir tanesi de, onun kıraat farklılıklarına önem vermesidir.⁵³ Malum olduğu üzere tefsir ilminde kıraat farklılıkları, âyetlerin yorumlanmasında ve farklı şekillerde anlaşılmasında önemli rol oynamaktadır.

Bünyesinde kısmen farklılıklar ve orijinal yorumlar ihtiva eden bu eser, kendisinden sonraki âlimler tarafından referans gösterilmiş ve bu eserle ilgili takdîrîkâr ifadeler kaynaklarda yer almıştır. Endülüslü büyük müfessir, İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Veciz* isimli tefsirinin pek çok yerinde İbn Fûrek'in âyetlere getirmiş olduğu yorumlara yer vermiştir.⁵⁴ Bunun dışında yine meş-

49 13.Ra'd, 33.

50 İbn Fûrek, a.g.e., (*el-Abzâb Sûresi- Gâfir Sûresi*), s. 74.

51 24.Nur, 21.

52 İbn Fûrek, a.g.e., (*el-Müminün Sûresi, Secde Sûresi*) s.130.

53 Geniş bilgi için bkz. İbn Fûrek, a.g.e., (*el-Abzâb Sûresi- Gâfir Sûresi*), s. 77, 92, 116, 144, 160, 251, 282; İbn Fûrek, a.g.e., (*el-Müminün Sûresi, Secde Sûresi*) s.67-68, 73, 79, 80, 85-86, 95-96.

54 Geniş bilgi için bkz. Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib, b Atıyye, *el-Muharrerü'l-veciz fi tefsiri'l-kitâbi'l-aziz*, Dâru kütübî'l-ilmîye, Beyrut, 1993, 1/147, 218-220, 373-374, 399, 505, 509, 2/518-519, 3/431, 466.

hur müfessirlerden Sealibî, Maverdî, İbn Kesir, Şevkanî, Kurtubî, Âlusî, Sa'lebi, Suyûtî ve Zerkeşî gibi zatlar, İbn Fûrek'in ayetlere ait yorumlarından ve görüşlerinden istifade etmişlerdir.⁵⁵

Kısaca belirtmek gerekirse diyebiliriz ki İbn Fûrek, âyeti zikrettikten sonra ilk olarak âyette bulunan kelimelerin anlamlarını, daha sonra ise isnad zikretmeksiz âyetin yorumu hakkında seleften nakledilen rivâyetleri zikretmiştir. Bunun dışında âyetleri arap dilinde mevcut olan nahiv ve sarf kuralları çerçevesinde de yoruma tabi tutmuş, kıraat farklılıklarına da temas etmiştir. Ancak bu hususta da daha ziyade meşhur olan kıraat-i seb'a'yı zikretmekle yetinmiştir. Hayatını daha ziyâde inanç ile ilgili problemlere adanmış bulunan İbn Fûrek, Şâfi mezhebine müntesip olmasına rağmen, furûata ait bazı meselelerde hür düşünce prensibinden hareketle mezhebine muhalafet ettiği de nakledilmiştir.⁵⁶ Öte yandan İbn Fûrek'in bu eseri, kendisinden önce yazılmış fakat kayıp olan pekçok tefsirin bilgilerini sonraki devirlere aktarması itibariyle ayrıca önemli görülmüştür.⁵⁷ Nitekim İbnü'l-Arabî, İbn Fûrek'in bu eserini hacim bakımından az saymakla birlikte içerdiği bilgi ve muhteva yönüyle en kıymetli tefsir olarak değerlendirmiştir.⁵⁸

3.2. Başlıca Kaynakları

İbn Fûrek, şüphesiz kendisinden önceki devirlerde yazılmış olan eserlerden yararlanmıştı. Çalışmamızda inceleme imkânı bulduğumuz tefsirin değişik kısımlarında dikkatimizi çeken başlıca kaynakları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyad b. Abdullah ed-Deylemi Ferra'nın (207/822) *Meanî'l-Kur'anî*,

55 Geniş bilgi için bkz. İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *Tefsirü'l-Kur'ânî'l-Azim*, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiye, Beyrut, 1996, 1/79; Sealibi, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf el-Cezairi, *Tefsirü's-Sealibi*, Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, 1997, 1/38, 50-52, 66, 226, 317, 2/95, 4/45; Kurtubi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi li abkâmi'l-Kur'an*, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 2003, 1/101; Alusi, Ebü's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd, *Ruhü'l-meanî fi tefsiri'l-Kur'ânî'l-azim ve's-seb'îl-mesani*, Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, 5/18, 15/98, 30/45; Şevkanî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlanî, *Fethü'l-kadir*, Kahire, 1964, 1/50, 66, 312, 317, 439, 504, 2/195, 3/390, 5/384; Suyuti, *el-İtkan*, 1/121, 489, 2/491; Zerkeşî, *el-Burhan*, 1/231, 2/505, 4/310.

56 Bkz. İbn Fûrek, *a.g.e.*, (*Fussilet Süresi-Kâf Süresi*), Mukaddime, s. 64.

57 Bkz. İbn Fûrek, *a.g.e.*, (*Fussilet Süresi-Kâf Süresi*), Mukaddime, s. 115.

58 İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, *Kanûnu't-tevîl*, Dâru'l-Kible, Cidde, 1986, s. 119.

- Ebû Ubeyde et-Teymi el-Basri Ma'mer b. Müsenna'nın (209/824) *Mecâzü'l-Kur'ânî*,
- Abdu'r-Rezzak b. Hümâm'ın (ö.211) *Tefsiru'l-Kur'ânî'l-Azîz*,
- Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe'nin (276/889) *Tefsiru Garibi'l-Kur'ân'ı*,
- Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî'nin (310/923) *Câmiü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ânî*.
- Ebû İshak İbrâhim b. es-Seri b. Sehl Zeccac'ın (311/923) *Meâni'l-Kur'ân'ı*,
- Ezherî'nin (ö. 370) *Tehzîbü'l-Luğa* adlı eseri,
- Semerkandî'nin (ö.375) *Bahru'l-Ulûm'u*.

Bu müfessirler arasında İbn Fûrek, Taberî'nin tefsirinden oldukça fazla istifade etmiştir. Özellikle de sahabe ve tâbiinden yaptığı nakillerde, Taberî'nin tefsiri ile İbn Fûrek'in tefsiri arasında önemli ölçüde benzerliğin olduğu dikkatleri çekmektedir. Bu da göstermektedir ki İbn Fûrek, İmam Taberî'yi tefsirde önemli bir âlim olarak saymış ve onun nakillerini büyük ölçüde aktarmıştır.⁵⁹ O halde İbn Fûrek zikri geçen eserlerden ciddi anlamda istifade etmekle birlikte onun asıl kaynağının İmam Taberî olduğunu söylemek mümkündür.

İbn Fûrek'in tefsirinde istifade ettiği kaynakları bu şekilde sıraladıktan sonra, şimdi de onun tefsir metodundan söz etmek istiyoruz.

4. İbn Fûrek'in Tefsir Metodu

Müslüman âlimler, nazil olmasından bu yana Kur'an'ın doğru anlaşılmasına yönelik çok büyük gayret sarfederek belirli ilke ve prensipler çerçevesinde bir takım metodlar geliştirmişlerdir. İşte bu noktada İbn Fûrek'in eserinde dikkatimizi çeken tefsir metodlarını şu ana başlıklar altında incelemek istiyoruz.

4.1. Âyeti Âyetle Tefsir Etmesi

En doğru ve en sağlıklı tefsir yöntemlerinden biri, Allah Kelamı olan Kur'an'ı Kur'an'la anlayıp yorumlama metodudur. Bu da, Kur'an-ı kendi bütünlüğü içerisinde anlamaya çalışmak ve âyetler arası uyuma riâyet etmekle olur. Kur'an'ın her bir âyetinin başka bir âyetle münasebet içerisinde olma durumu, bu bütünlüğün dikkate alınması gerektiğini açıkça göstermektedir. Zira bir ayette mücmel olarak zikredilen bir husus başka bir ayette açıklanabi-

⁵⁹ İbn Fûrek, a.g.e., (*el-Abzâb Sûresi- Gâfir Sûresi*), s. 48.

lir. Aynı şekilde bir ayette kısaca belirtilen bir husus bir başka ayette etraflıca izah edilebilir.⁶⁰

Ancak hemen ifade edelim ki İbn Fûrek, Kur'an-ı, Kur'an'la yorumlama metoduna sıkça başvurmamıştır. Bununla birlikte bazı âyetlere getirmiş olduğu yorumlarda, bu prensibe göre bir tefsir yaptığı da dikkatleri çekmektedir.

Onun Kur'an-ı Kur'an'la tefsir etmesine verilebilecek örneklerin başında “De ki: “İşte gerçek geldi, bütün açıklığıyla ortaya çıktı. Yalan ve sahte olan ise sönüp gitmeye mahkûmdur.” (34.Sebe, 49.) şeklindeki âyete getirdiği yorum gelmektedir. İbn Fûrek bu âyeti, bir başka surede geçen

بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ “Hayır! Biz gerçeği söyler, gerçeği yaparız! Hakkı batılın tepesine indiririz de beynini parçalar, bir anda canı çıkar o batılın!” (21. Enbiya, 18.) âyeti ile tefsir etmiştir.⁶¹ Görüldüğü üzere bu iki âyet, birlikte ele alınıp yorumlandığında bir bütünlük arzietmekte ve daha rahat anlaşılmalıdır.

Bu noktada verilebilecek bir başka örnek ise Ğafir suresinde geçen şu ayettir:

وَيَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ “Değerli halkım! Ben sizin hakkınızda o feryadu fiğan gününden, birbirinizden imdad isteyeceğiniz günden endişe ediyorum.” (40. Ğafir, 32.) Bu ayette geçen التَّنَادِ ifâdesini cennet ehlinin, cehenneme girmiş kimselere nida ettiği gün şeklinde yorumlayan İbn Fûrek, buna delil olarak şu âyeti getirmiştir⁶²:

وَنَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ

“Cennetlikler cehennemliklere: “Biz, Rabbimizin bize vaad ettiği şeylerin gerçek olduğunu gördük; siz de Rabbinizin size vaad ettiklerinin gerçekleştiğini gördünüz mü?” deyince onlar: “Evet” diye cevap verirler.” (7.El-Araf, 44.)

Ayrıca İbn Fûrek, manası anlaşılmayan garip bir lafzı açıklarken bazen başka ayetlerden istifade etme yoluna gitmiştir. Söz gelimi o, وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ “Firavun’un düzeni, ancak ziyana uğradı, boşa çıktı.”⁶³ âyetinde zikredilen تَبَابٍ kelimesinin ne anlama geldiğini izah ederken başka âyetteki bir kullanıma dikkat çekerek bu kelimeyi anlamlandırmıştır. Bu münasebetle İbn Fûrek,

60 İbn Teymiyye, *Mecmû’u Fetâvâ*, Mektebetü İbn Teymiyye, 13/363; Zerkeşi, *el-Burhan.*, 2/175.

61 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (*el-Abzâb Süresi- Ğâfir Süresi*), s. 127.

62 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (*el-Abzâb Süresi- Ğâfir Süresi*), s. 50.

تَبَّتْ يَدَا أَبِي هَبٍ وَتَبَّ “Ebu Leheb’in elleri kurusun, zaten kurudu da.”⁶⁴ âyetini zikretmiş ve âyeti, “Allahın rahmetinden ümidini yitirdiğinden dolayı Firavn hüsrana uğradı.” şeklinde tefsir etmiştir.⁶⁵

Netice itibariyle İbn Fûrek, yaygın olmamakla birlikte yeri geldiğinde Kur’an’ı bir bütün olarak ele alarak, âyeti âyetle tefsir etmeyi tercih etmiştir. Hiç şüphesiz onun bu metodu, âyetleri yorumlamada Kur’an’a bütüncül bir yaklaşım sergilemenin önemine dikkat çekmesi yönüyle ayrıca önemlidir.

4. 2. Âyeti Hadisle Tefsir Etmesi

Kur’an tefsirinin âyetlerden sonra en önemli kaynağını Allah Resülü’nden nakledilen hadisler oluşturmaktadır. Zira Kur’an’ın en yetkili müfessiri Hz. Peygamber’dir. Ancak Hz. Peygamber’in bütün olarak Kur’an’ı tefsir ettiği bilinmemekte ise de ashabına kapalı ve anlaşılmaz gelen pek çok âyeti açıkladığı da bilinen bir husustur.⁶⁶ Zira Hz. Peygamber, Kur’an’ı hem tebliğ hem de tebyin etmek üzere gönderilmiştir.⁶⁷ Bu yüzden sünnet, Kur’an karşısında Kur’an’ı tefsir edici, ondaki müphem ve muğlak bırakılan noktaları tebyin edici rollere sahiptir.⁶⁸ Bu durumda sünnetin Kur’an karşısındaki fonksiyonel bir yapısının olduğu ortaya çıkmaktadır.⁶⁹ Ancak hemen belirtelim ki, bu ifâdeyle, sünnetin Kur’an’dan daha değerli olduğunu değil, Kur’anın kendisini anlatan ve kendi muhtevasına uygun hükümler getiren sünneti önemseydiği ortaya konmaktadır. Bu açıklamalardan yola çıkarak bakıldığında görülecektir ki İbn Fûrek, asırlar boyunca Kur’an’ın anlaşılmasında müstağni kalınamayan ve pek çok âyetin manasını vuzuha kavuşturan Hz. Peygamber’in sözlerini değerlendirmiş ve pek çok âyeti sünnet perspektifinden hareketle yorumlamıştır.

Söz gelimi İbn Fûrek “Sura üflendi, “Kalk! ” borusu çaldı! İşte mezarlarından kalkıp, Rab’lerinin huzurunda duruşmaya koşuyorlar.”⁷⁰ âyetini açıklarken “Sura üflendi.” ifadesini, Hz. Peygamber’den nakledilen “O gün, sura üç kez

63 40. Ğafir, 37.

64 111.Tebbet, 1.

65 İbn Fûrek, a.g.e., (*el-Abzâb Süresi- Ğafir Süresi*), s. 230.

66 Geniş bilgi için bkz. Yıldırım, Suat, *Peygamberimizin Kur’an’ı Tefsiri*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul, 2009.

67 5.Maide, 67; 14.İbrahim, 4.

68 Mervezi, Muhammed b. Nasr, *es-Sünne*, Beyrut, 1988, s. 33; Tekineş, Ayhan, *Bilgi Kaynağı Olarak Hadis*, Yeni Akademi Yay. İstanbul, 2005, s. 72.

69 Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl, *Sünenü’l-Darimi*, Dâru’l-kitâbi’l-arabi, Beyrut, 1407, s. 49.

70 36.Yasin, 51.

üflenir: Korku nefhası, çılgılık nefhası, Allah'ın huzurunda kıyam nefhası."⁷¹ hadîsiyle tefsir etmiştir.⁷²

İbn Fûrek'in Kur'an-Sünnet iç içeliği içerisinde yorumladığı bir diğer âyet-i kerime ise şudur: "Onların beklediği: Sadece bir ses! . . Çekişip dururlarken kendilerini çarpacak bir ses."⁷³ Bu âyette kıyametin kopmasının ansızın vuku bulacağı haber verilmiştir. İbn Fûrek, bu âyetin tefsirinde de şu nebevî beyanlara yer vermiştir.⁷⁴ "Kıyamet, iki adam alışveriş için elbiseyi açıp, alışverişi bitirmeden ve elbiseyi de dürmeden evvel ansızın kopar. Bir adam lokmayı ağzına götürür de yemeye imkân bulamadan kıyamet kopar."⁷⁵ Yine o, "De ki! Siz, iki günde yeryüzünü yaratan Allah'ı inkâr mı ediyorsunuz."⁷⁶ âyetini, hadis kaynaklarında zikredilen "Allah, yeryüzünü Pazar ve pazartesi günü, dağları ise Salı günü yaratmıştır."⁷⁷ şeklindeki rivayetle tefsir etmektedir.

Görüldüğü gibi bu hadis, Kur'an'ın müphem bir ifâdesi olan "yevmeyn" yani iki gün kelimesine izah getirerek söz konusu ayeti anlaşılmasına ışık tutmaktadır.⁷⁸

Şu halde İbn Fûrek'in, bazı âyetlerin yorumunda hadislerden delil getirme yoluna gittiği görülmektedir. Ancak o, Hz. Peygamber'in hadislerini zikrederken ne onların senetlerine yer vermiş ne de ilgili hadisin sahih ya da zayıf olup olmadığına temas etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki İbn Fûrek, muhtasar bir tefsir yazmayı tercih ettiğinden, hadislerdeki rivâyet zincirini hafzetmiştir. Ayrıca onun daha ziyade kelimeler üzerinde derinleşip hadisçiliğinin geri planda olması da buna etki etmiş olabilir.

4.3. Sahabe ve Tabiûn Kavline Yer Vermesi

Öncelikle belirtmek gerekir ki nuzül ortamına tanıklık yapan sahabe Hz. Peygamber ile birlikte bir ömür geçirmiş ve O'(s.a.v.)nun değişik zaman ve

71 İshak b. Rahuveyh, *Müsned*, Mektebetü'l-eyman, Medine, 1991, 1/83; İbn Fûrek'in delil getirdiği bu hadis, kütübü sitte başta olmak üzere hadis külliyyatının önemli eserlerinden hiç birinde zikredilmemiştir.

72 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (el-Ahzâb Sûresi- Gâfir Sûresi), s. 56,159.

73 36.Yasin, 49.

74 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (el-Ahzâb Sûresi- Gâfir Sûresi), s. 52.

75 Hakim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, Haydarabad, 1915, 4/538.

76 41.Fussilet, 9.

77 Hâkim, bu hadîsin isnadının sahih olduğunu görüşünü ifâde etmiştir. Bkz. Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/543) Zehebi ise hadisin senedinde yer alan Ebû Saîd el-Bakkal'ın, hadis ilminde zayıf kabul edildiğini belirtmiştir. Bkz. Zehebi, *Siyeru Alâmi'n-Nübela*,3/445.)

78 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (*Fussilet Sûresi-Kaf Sûresi*). s. 130-131.

mekânlardaki söz fiil ve uygulamalarına şahit olmuştur. Hatta bu özelliklerinden dolayı, sahabeden nakledilen bir takım rivâyetler, bazı konularda muhakkak sem’i bir karineye dayandığı, yani sahabenin bir konuda mutlaka Allah Resulü’nün bir uygulamasına şahit olduğu ve bunu dile getirdiği gerçeğinden hareketle, hükmen merfu olarak kabul edilmiştir.⁷⁹

Bu bakımdan tefsir ilminde sahabenin âyetlere getirmiş olduğu izahlar nazar-ı dikkate alınmıştır. Tabiun nesli de sahabenin ilmine varis oldukları için onlardan gelen nakiller önemli görülmüş ve birçok konuda hüccet kabul edilmiştir. Özellikle esbab-ı nüzûle dair rivayetlerde tabiîn sahabeden ilim almak suretiyle onların tecrübelerine ortak olmuşlardır. Dolayısıyla sahabilerden sonra tabiun da -bir takım şartlar aranmakla birlikte- esbab-ı nüzûl rivayetleri konusunda kaynak sayılmış ve önemli görülmüştür. Nitekim bu önemin farkında olan İbn Fûrek, kendi tefsirinde sahabe ve tabiun kavillerine yer vermiştir. Ancak Onun, genellikle istifade ettiği bir takım sahabe ve tabiun sözlerinin kime ait olduğunu belirtmediği görülür. Bununla birlikte İbn Fûrek, çok az yerde de yararlandığı sahabe ve tabiun kavillerinin kime ait olduğunu belirtmiştir.⁸⁰ Genel itibarıyla onun bu konuda en dikkat çeken metodu, “Bu konuda pek çok kavil vardır.” diyerek, pek çok değişik görüşleri nakletmesi fakat bu kavilleri sahibine isnad etmemek şeklindedir.⁸¹

Sözünü ettiğimiz bu tefsirde sahabe’den Hz Âişe, İbn Abbas, İkrime, Mâlik b. Enes ve tabiun âlimlerinden Dahhak, İbn Cüreyc, Hasan Basri, İbrahim en-Nehâi, Şureyh, Said b. Müseyyeb, Atâ ve Mücâhid’in görüşlerinden istifade ettiği de dikkatleri çekmektedir.⁸²

İbn Fûrek’in özellikle İbn Abbas’tan yaptığı nakiller pek çok olmasına rağmen burada şu örneği zikretmek faydalı olacaktır:

Fetih Sûresinde geçen وَأَلَّزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى “Takvâ kelimesini onlara yoldaş etti.”⁸³ âyetinde, takvâ kelimesi İbn Abbas’tan gelen bir rivayetle “La ilâhe illallah” şeklinde yorumlanmıştır.⁸⁴ Yine aynı sûredeki مِنْ أَمْرِ السُّجُودِ “Onların alâmeti, yüzlerindeki secde izi, secde aydınlığıdır.” (48.Fetih, 29.) âyetinin tefsirinde İbn Fûrek, İbn Abbas’ın simâ kelimesi ile ilgili, “Kıyamet gününde mümin kulların alâmeti.” olduğu görüşüne yer vermiştir.⁸⁵

79 Bkz. Ali el-Kârî, *Fethu Bab-ı İnaye*, Daru Kütüb’i-İlmiye, Beyrut, 2009, 1/210..

80 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (*el-Abzâb Sûresi- Gâfir Sûresi*), s. 190.

81 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (*el-Abzâb Sûresi- Gâfir Sûresi*), s. 188.

82 Geniş bilgi için bkz. Tefsiru İbn Fûrek, *a.g.e.*, (*Müminün Sûresi- Secde Sûresi*), s. 98-99, 101, 106-108, 115-116, 118-119, 121, 151,

83 48.Fetih, 26.

84 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (*Fussilet Sûresi- Kaf Sûresi*) s. 347.

85 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (*Fussilet Sûresi- Kaf Sûresi*) s. 348.

Bu çerçevede zikredilebilecek örneklerinden birisi de “*Biz semaları, yeri ve o ikisi arasındakileri altı günde yarattık. Bize herhangi bir yorgunluk dokunmadı.*” (50.Kaf, 38.) âyetidir. Bu âyetin tefsirinde İbn Fûrek, Katade'den nakledilen “Bu âyetle Allah Teâlâ, Yahudileri yalanlamıştır. Çünkü onlar, Allah Teâlâ Cumartesi günü dinlendi demişlerdir. Cumartesi günü de onlar için istirahat günüdür.” şeklindeki değerlendirmeyi zikreder.⁸⁶ Burada yeri gelmişken hemen belirtelim ki İbn Fûrek, bazen sahabeye ve tabiun âlimlerine nisbet edilen görüşleri ta'lil etmeyi tercih etmiştir. Nitekim İbn Fûrek, “*De ki: “İşte gerçek geldi, bütün açıklığıyla ortaya çıktı. Batıl ise ne yeni bir şey ortaya koyabilir ne de gideni geri döndürebilir.”* (34.Sebe, 49.) âyetinin yorumuyla ilgili olarak önce bâtil kelimesini iblis olarak yorumlayan Katade'nin görüşünü zikretmiş sonra da “*Katade bu sözülle Allah'tan başka ibadet edilen her şeyi kasd etmiştir.*” diyerek onun bu görüşünü izah etmiştir.⁸⁷

Görüldüğü üzere İbn Fûrek, âyetlerin tefsirinde herhangi bir yorumda bulunmadan evvel sahabe ve tabiun âlimlerinin yaptıkları açıklamalardan istifade etmiş ve oldukça zengin sayılabilecek bir şekilde selefte ait yorumlara yer vermiştir. Yerine göre de bazen sözü sahibine izafe etmiş, çoğu zaman da sözü söyleyene nispet etmeden nakletmiştir.

4.4. Arapçanın Edebi Yönünden İstifade Etmesi

Kur'an, Arapça olarak nazil olduğu için, bir müfessirin en başta gelen hususiyetlerinden birisi de onun iyi bir dil bilgisine sahip olmasıdır. Buna göre müfessirin sadece gramatik yönden dil bilgisine değil, mecaz-hakikat, teşbih-istiare, kinaye- tariz, hasr-ihtisar, i'caz- itnab, haber ve inşa gibi arap dilinin edebî yönlerini bilmesi gerekir ki o, âyetlerin içerdiği derin anlamları ve latif nükteleri anlayabilsin.

Birçok İslamî ilim dalında mahir birisi olan İbn Fûrek, âyetleri arap dilinden getirdiği delillerle açıklayarak bu alanda da yetkin olduğunu göstermiştir. Bu çerçevede İbn Fûrek, âyetlerde geçen kelimelerin nahiv açısından hangi konumda olduğu üzerinde sıkça durmuş ve yorumsal zenginlik anlamından arap dilini dikkate almıştır.⁸⁸ Yine İbn Fûrek, âyetlerde geçen kelimeleri etimolojik yönden incelemeyi ve anlamsal çerçevesini belirtmeyi de ihmal et-

86 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (*Fussilet Süresi- Kaf Süresi*) s. 384.

87 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (*el-Ahzâb Süresi- Gâfir Süresi*), s. 127; Ayrıca bkz. İbn Fûrek, *a.g.e.*, (*el-Müminûn Süresi, Secde Süresi*) s. 116.

88 Geniş bilgi için bkz. İbn Fûrek, *a.g.e.*, (*el-Ahzâb Süresi- Gâfir Süresi*), s. 86, 101, 261,

memiştir.⁸⁹ Ayrıca İbn Fûrek ilk dönemlerden itibaren Kur'ân'ı tefsir etmede istifade edilen şiiirden istişhadlarda da bulunmuştur.⁹⁰

Sözünü ettiğimiz çerçevede tesbit edebildiğimiz kadarıyla İbn Fûrek, tefsirinde arap dilindeki eş anlamlı kelimelerin kullanım şekillerine ve lugavî farklarına da temas etmiştir. Bu noktada o, el-Ekber ile el-A'zam,⁹¹ Rekûb ile Rukûb⁹² Lev m ile Zem⁹³ Farz ile Vâcip⁹⁴ ve Nasr ile Meûnet⁹⁵ gibi lafızlara dikkat çekmiştir. Zira bu kelimeler, aynı manaları içermekle birlikte aralarında anlamsal farklılıklar bulunan lafızlardır. İbn Fûrek buradan hareketle, ilgili lafızların geçtiği âyetleri açıklarken değişik bir bakış açısı ve yorumsal zenginlik ortaya koymuştur.

Söz gelimi, İbn Fûrek'e göre Nasr ile Meûnet kelimeleri ifade ettikleri anlam itibarıyla aynı içeriğe sahip olsalar da aslında bu kelimeler arasında bir takım farklar söz konusudur. Buna göre "meûnat" bir şahsa karşı yapılan yardımcı ifade etmek için kullanılırken, Nasr kelimesi ise bir kişiye özellikle düşman karşısında yardım etmeyi ifade etmek için kullanılmaktadır.⁹⁶ Lev m ile zemm kelimeleri arasındaki farka da dikkat çeken İbn Fûrek, zemm'in daha ziyade kusur ifade eden sıfatların kullanımında yaygın olduğunu belirtmiştir. Buna göre "Falancanın ahlâkı zemmedilmiştir." demek mümkün iken "Falancanın ahlâkı lev m edilmiştir." denilmez.⁹⁷

Yine İbn Fûrek, rukûb ve rekûb kelimelerini de aynı kapsamda tahlil etmiş, rukûb'ün binmek anlamına gelen bir masdar, rekûb'ün ise üzerine bini len binek anlamında kullanıldığını ifade ederek, iki kelime arasındaki farka dikkat çekmiştir.⁹⁸

89 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (el-Ahzâb Sûresi- Gâfir Sûresi), s.116, 161, 164, 178, 259; Söz gelimi İbn Fûrek, *وَشَجَرَةٌ تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ* "Turi Sinâ'dan çıkan bir ağaç..." (23.Müminûn, 20) âyetinde yer alan *سَيْنَاءَ* kelimesini zikrettikten sonra bu kelimenin arap dilinde yaygın bir kullanım olan *فِعَالٌ* Fîâl kalıbında gelmiş olmasının da muhtemel olduğuna işaret etmiştir. Geniş bilgi için bkz. İbn Fûrek, *a.g.e.*, (el-Müminûn Sûresi, Secde Sûresi) s.75-76.

90 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (el-Ahzâb Sûresi- Gâfir Sûresi), s.184, 231, 252; İbn Fûrek, *a.g.e.*, (el-Müminûn Sûresi, Secde Sûresi) s.77-78, 128.

91 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (el-Ahzâb Sûresi- Gâfir Sûresi), s. 70.

92 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (el-Ahzâb Sûresi- Gâfir Sûresi), s. 70.

93 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (el-Müminûn Sûresi, Secde Sûresi) s. 64-65.

94 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (el-Müminûn Sûresi, Secde Sûresi) s. 114.

95 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (el-Ahzâb Sûresi- Gâfir Sûresi), s. 70.

96 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (el-Ahzâb Sûresi- Gâfir Sûresi), s.70.

97 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (el-Müminûn Sûresi, Secde Sûresi) s. 64-65.

98 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (el-Ahzâb Sûresi- Gâfir Sûresi), s. 70

Bunların yanı sıra Arap dilindeki edatların ne anlama geldiği üzerinde de duran İbn Fûrek, tefsirinde bunları tahlil etmeyi de ihmal etmemiştir. O, *قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ* “Hiç şüphesiz yokki müminler kurtuluşa ermişlerdir.” (23.Müminûn, 1.) âyetindeki tekit anlamı ifade eden “kad” edatının kullanımını kritik eden İbn Fûrek, bunun dilde geçmiş zamanı şimdiki zamana yaklaştırma görevi üstlendiğini söylemektedir. Buna göre âyet, müminlerin iman üzere oldukları müddetçe kurtuluşa erdiklerini gelecek zaman sığasıyla değil, mazi sığasını kullanmak suretiyle daha vurgulu ifade etmiş olmaktadır.⁹⁹

Ayrıca İbn Fûrek, âyetlerin anlaşılması için masdar ve değişik edatların takdir edilmesine de ihtimam göstermiştir. Bu noktada onun tefsirinde dikkat çekici şu yorumu örnek olarak vermek mümkündür:

“*وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ* “*Ya Allâh'ın size lutfu ve rahmeti olmasaydı ve Allâh, tevbeleri çok kabul eden ve hikmet sâhibi olmasaydı.*” (24.Nur, 10.) şeklindeki ayette şart edatı olan “lev”in cevabının mahzup olduğunu ifade eden İbn Fûrek bu hazfî şu cümle ile takdir etmiştir: *لَعَا جَلَّتُمْ بِالْعُثُوبَةِ بِمَا تَزْتَكِبُونَ مِنَ الْفَاحِشَةِ* “*İşlemiş olduğunuz çirkin işlerden ötürü azabı size hemen getirirdi.*”¹⁰⁰

Bu başlık altında sunmaya çalışılan örneklerden hareketle ifade edecek olursak İbn Fûrek, âyetleri yorumlamada dilin zenginlikleri ve edebi yönleri ile ilgili bir çok argüman kullanarak insanların zihinlerinde oluşacak mana boşluklarını gidermeye çalışmıştır.

4.5.Sebeb-i Nüzûl İlminden İstifade Etmesi

Kur'an âyetlerinin anlaşılmasında ve yorumlanmasında sebep-i nüzûl rivayetlerinin, önemli bir fonksiyon icra ettiği bilinmektedir. Zira diğer ilahi kitaplardan farklı olarak Kur'an, -bir kısmı itibariyle- nüzûl ortamında meydana gelen bir takım olaylar üzerine tedricen nazil olmuştur. Bu açıdan bir âyetin hangi olay münasebetiyle indiğinin bilinmesi, şüphesiz ilahi maksadı doğru bir şekilde ortaya koymaya yardımcı olacaktır. Buna bağlı olarak âyetlerin daha doğru yorumlanmasında bu ilim dalının verilerinden yararlanmak gerekmektedir. Bu sebeple İbn Fûrek'in tefsirinde temel bir metod olarak benimsediği konuların başında sebep-i nüzûl ilmi gelmektedir.

İbn Fûrek'in âyetlerin tefsirinde sebep-i nüzûl ilminden istifade ettiğini şu âyet hakkındaki rivâyetler ortaya koymaktadır. “*Hem vakarla evinizde durun da, daha önceki Cahiliye döneminde olduğu gibi süslenip dışarı çıkmayın, namazı hakkıyla ifa edin, zekâtınızı verin, hülâsa Allah ve Resulüne itaat edin. Ey Peygamberin şerefli hane halkı, ey Ehl-i beyt! Allah sizden her türlü keri giderip*

99 İbn Fûrek, a.g.e., (el-Müminün Sûresi- Secde Sûresi), s. 63.

100 Tefsiru İbn Fûrek, a.g.e., (el-Müminün Sûresi- Secde Sûresi), s. 123.

sizi tertemiz yapmak istiyor."¹⁰¹ Bu âyetin sebab-i nüzûlüyle ilgili olarak o, söz konusu ilahi beyanın Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hakkında nazil olduğuna dair bilgiler sunmuştur.¹⁰² Yine o, benzer şekilde söz konusu âyetin sadece Hz. Peygamber'in eşleri hakkında nazil olduğuna dair başka rivâyetler de zikredildiğini belirtmektedir.¹⁰³

Bu noktada İbn Fûrek'in sebab-i nüzûle dair vermiş olduğu örneklerden birisi de Nûr Sûresinde geçmektedir: Buna göre ilgili âyette Yüce Allah "*Zinâkâr bir erkek, ancak zina etmiş bir kadın ya da müşrik bir kadınla evlenebilir, zinâkar bir kadını da ancak zina etmiş bir erkek ya da müşrik bir erkek nikâhına alabilir*"¹⁰⁴ buyurmaktadır. Buna göre bir adam Allah Resûlü'ne gelip zina yapmış bir kadınla nikâh yapmak için izin istedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu haldeki kadınların ancak kendileri gibi zinaya düşmüş bir erkek ya da şirk üzere olan bir erkekle nikâh yapabileceklerini haber vermiş, (böylece) mümin erkeklere zikredilen özellikteki kadınlarla evlenmelerini haram kılmıştır.¹⁰⁵ Yine "*Muhsan kadınlara zina iftirasında bulunan kimseler, dört delil getirmedikçe...*"¹⁰⁶ âyetini tefsir eden İbn Fûrek, âyetin sebab-i nüzûlüyle ilgili olarak Said b. Cübeyr ve Dahhak'tan iki farklı görüş nakletmiştir. Said b. Cübeyr'e göre bu âyet, kendisine zina iftirası atılan Hz. Âişe hakkında nazil olmuş iken, Dahhak'ın yaklaşımı söz konusu âyetin zina iftirasına maruz kalan bütün Müslüman kadınlara şamil olduğu şeklindedir.¹⁰⁷ Âyette belirli bir isim söz konusu olmadığından Dahhak'ın görüşü tercihe şayandır.

Şunu hemen belirtelim ki İbn Fûrek, bazen bir âyetle ilgili birden fazla sebab-i nüzûl zikretmiş ancak bunlar arasında bir tercihte bulunmamıştır. Bu husus, şu âyeti kerimenin tefsirinde daha somut olarak görülmektedir. İbn Fûrek "*Allah bir adamın göğsünde iki kalb yaratmadı.*"¹⁰⁸ âyetiyle ilgili olarak iki farklı sebab-i nüzûle yer vermektedir. Bunlardan ilki İbn Abbas'tan gelen "*Münafıklar, Hz. Peygamber için 'İki kalbi var.' diyorlardı. Bunun üzerine onları yalanlamak için bu âyet nazil oldu.*" şeklindeki rivâyettir. Bir diğeri ise şudur: "*Bir adam 'bende iki nefis var, birisi iyiliği, diğeri ise kötülüğü emrediyor.' diyordu. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.*"¹⁰⁹ Âyetin sebebi nüzûlü olarak

101 33.Ahzâb, 33.

102 İbn Fûrek, a.g.e., (el-Ahzâb Sûresi- Gâfir Sûresi), s. 105.

103 İbn Fûrek, a.g.e., (el-Ahzâb Sûresi- Gâfir Sûresi), s. 107.

104 24.Nûr, 3.

105 İbn Fûrek, a.g.e., (el-Müminûn Sûresi, Secde Sûresi) s. 117.

106 24.Nur, 4.

107 İbn Fûrek, a.g.e., (el-Müminûn Sûresi, Secde Sûresi) s. 118.

108 33.Ahzâb, 4.

109 İbn Fûrek, a.g.e., (el-Ahzâb Sûresi- Gâfir Sûresi) s. 81.

nakledilen her iki rivâyetten ikincisinin genel bir mana ifade etmesi yönüyle daha ziyade tercihe layık olduğunu ifade etmemiz mümkündür.

Bu bölümde son olarak Nur Sûresinde geçen bir ayeti ve onunla ilgili zikredilen rivayetleri örnek olarak verebiliriz: “İçinizden fazilet ve imkân sahibi olanlar, akrabalara, fakirlere, Allah yolunda hicret etmiş olanlara sadaka vermeme hususunda yemin etmesinler! Affedip müsamaha gösterinler. Siz de Allah'ın sizi affedip müsamaha göstermesini arzu etmez misiniz?” (24.Nur, 22.) Tâbiundan bir kısım âlimler bu âyetin Hz. Ebû Bekir hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Hz. Ebû Bekir, Hz. Âişe hakkında ortaya atılan iftira kampanyasına katılan Mistah b. Esâse'nin nafakasını kesmiştir. Bunun üzerine söz konusu ayet nazil olmuştur. Bir başka görüşe göre ise bu âyet, yine Hz. Ebû Bekir kendi himayesi altında bulunan bir yetimin nafakasını sonlandırması üzerine nazil olmuştur.¹¹⁰ Açıkça görüldüğü üzere her iki rivâyette de sonuç aynıdır.

Kısaca belirtmek gerekirse diyebiliriz ki İbn Fûrek âyetlerin anlaşılmasında sebep-i nüzûl rivâyetlerini önemli bir yardımcı kaynak olarak görmüştür. Bununla birlikte o, bir ayetin iniş sebebiyle ilgili olarak bir ya da birden fazla rivâyete yer verdiğinde, bunlar arasında herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Netice itibarıyla esbab-ı nüzûl ilmi rivâyete dayandığından hem metin hem de sened yönüyle tahlil edilmesi gerekmektedir.

4.6. Münâsebet İlminden İstifade Etmesi

Münâsebet ilmi, Kur'ân ilimlerinin önemli kısımlarından birini oluşturmaktadır. Çünkü Kur'ân'ın kendi içyapısı ve düzeni eşsiz bir şekilde inşa edilmiştir. Bu yüzden ondaki âyet ve surelerin kendi arasında mükemmel bir uyum bulunmakta ve bu yönüyle de mucizevi bir yapı arz etmektedir.¹¹¹ Hatta büyük müfessir Razi, Kur'ân âyetlerini anlamada pek çok latif nüktenin sure ve âyetlerin tertibinde ve aralarındaki münasebette olduğu vurgulamaktadır.¹¹² Bununla birlikte sûreler arası münâsebeti kabul etmeyen âlimlerin olduğu da bilinmektedir. Bu görüşü savunanlara göre sûrelerin tertibi tevkîfi olmadığından sûreler ve âyetler arasında münasebetten söz edilemez.¹¹³

Ne var ki İbn Fûrek, Kur'an'daki mana derinliklerini ortaya çıkarmada önemli bir yeri bulunan münasebet ilminden oldukça faydalanmış ve bel-

110 İbn Fûrek, a.g.e., (*el-Müminûn Sûresi, Secde Sûresi*) s. 131.

111 Zerkeşi, *el-Burhan*, 1/36.

112 Fahreddin Razi, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefâihul-Gayb*, Daru İhyai't-türasi'l-Arabi, 1/1473.

113 Konuyla ilgili geniş bilgi alma için bkz. Musa Bilgiz, *Âyetler ve Sûreler Arasında Münâsebet: Said Havva Örneği*, Ankara, Araştırma yayınları, 2006.

ki de bunu, ilk kullanan müfessirlerden birisi olmuştur. Ondan önceki müfessirlerin, Kur'ân'ı yorumlamada bu ilimden yararlanma yoluna gittikleri söylenemez. Nitekim İbn Fûrek'le aynı dönemde yaşamış olan Ebu'l-Hasen eş-Şehribârî'nin konuyla ilgili şu ifadeleri onun Münâsebetü'l-Kur'an ilmine önem veren ilk müfessirlerden birisi olduğunu açıkça göstermektedir: *"Biz ondan önce bu ilmi hiç duymamıştık. İbn Fûrek, ilk olarak onu Bağdat'ta ortaya çıkardı. O, kürsüde vaaz ederken, 'Bu âyet neden burada zikredildi? Neden bu kısmı böyle geldi.' gibi farklı söylemlerle münasebet ilmine temas ederdi."*¹¹⁴ Buna göre denebilir ki sonraki dönemlerde ortaya çıkan bu ilim dalının müfessirler arasında şöhret salmasında İbn Fûrek'in şüphesiz büyük bir katkısı olmuştur.

İbn Fûrek'in, münasebet ilmine yer verdiğini gösteren örneklerden birisi, Ahzab suresinin ilk âyetinde geçmektedir. Burada müfessir, *"Ey Allahın Nebisi! Allah'tan kork kâfirlere ve münafıklara itaat etme. Muhakkak ki Allah her şeyi bilen ve hikmet sahibidir."*¹¹⁵ âyetini tefsir ederken söz konusu âyetin başı ile sonunun münasebetinden bahsetmekte ve şu yorumu yapmaktadır. *"Allah o münafık ve kâfirlerin durumlarını pekiyi bilir ve Allah onlar hakkında sana emrettiği konularda da hikmet sahibidir."*¹¹⁶ Yine benzer bir yaklaşım, *"Onların söylediklerine karşı sabırlı ol. Kulumuz güçlü kuvvetli olan Davud'u hatırla ki o, Allaha karşı çokça yalvarandı."*¹¹⁷ âyetinin yorumunda da görülmektedir. Bu ilâhî beyan etrafında İbn Fûrek, *"Âyetin sonunun bu şekilde Dâvûd Aleyhisselamla bitmesi, Allah Resulü'nü sabr etmeye teşvik amacı taşımaktadır. Yani bununla Yüce Allah tarafından Dâvûd Aleyhisselama verilen ihsanın bir benzerinin Hz. Peygamber'e de verileceği ifade edilmiş olmaktadır."*¹¹⁸

Bunların yanı sıra İbn Fûrek, sûre başlarında geçen bazı mukatta' harflerinin de geçtikleri sûre ile münasebetleri üzerinde durmuştur. Bu noktada Fussilet Sûresinin başında zikredilen hurûf-u mukatta' üzerinde duran İbn Fûrek'e göre bu surenin "ha mim" harfleri ile başlaması, aynı harflerle başlayan diğer yedi sure ile arasındaki ortak bir yönden kaynaklanmaktadır. Buna göre "ha mim" harfleriyle başlayan surelerin hepsinde temel nokta ise, bu harflerden sonra Kur'ân'ın ya da onun sıfatının zikredilmiş olmasıdır. Fussilet Sûresinin baş kısmındaki âyetlerde de aynı durum söz konusudur.¹¹⁹ Bu dikkat çekici yorumuyla İbn Fûrek ilgili harflerden sonraki pasajlarda ya Kur'ân'dan ya da vahiyden bahsedildiğini, eğer vahiyden bahsedilmişse, bunun da Kur'an'a ait

114 İbn Fûrek, a.g.e., (Fussilet Sûresi-Kâf Sûresi) Mukaddime, s. 109.

115 33.Ahzab, 1.

116 İbn Fûrek, a.g.e., (el-Ahzâb Sûresi- Gâfir Sûresi), s. 72.

117 38.Sad, 17.

118 İbn Fûrek, a.g.e., (el-Ahzâb Sûresi- Gâfir Sûresi), s. 238.

119 İbn Fûrek, a.g.e., (Fussilet Sûresi- Kaf Sûresi) s. 126-127.

bir sıfatı tazammun ettiğini vurgulamaktadır. Yine Şûra Sûresi de aynı harflerle başlamaktadır. Hatta İbn Fûrek'e göre "ha mim" harfleriyle başlayan bütün sûrelerin sarıh bir şekilde Kur'an'la devam ettiğini vurgulamaktadır.¹²⁰

Bütün bu örneklerden sonra şunu ifade edelim ki İbn Fûrek, âyetlerin kendi içindeki anlamsal bütünlüğüne dikkat etmekte, âyetlerin anlaşılmasında müstesna bir yeri bulunan münasebet ilminden faydalanmakta ve bir müfessir için bu ilmin önemli bir yorum kaynağı olduğunu göstermektedir.

4.8. Müteşâbih Âyetlere Yaklaşımı

Müteşâbih konusu İslam düşünce tarihinde pek çok tartışmaya konu olmuştur. Başlı başına bir inceleme konusu olan müteşâbih meselesine girmeden önce şunu ifade etmek gerekir. İslâmî düşüncenin gelişip boy atmasında müteşâbih mevzuunun şüphesiz çok faydalı etkileri olmuştur. Biz bu bölümde ilk dönemlerden beri tartışılmalı olan bu konuya İbn Fûrek'in bakış açısını, onları nasıl yorumladığını ve bu yorumlamada hangi kriterleri esas aldığını açıklamaya çalışacağız.

Bilindiği üzere Kur'an, manası açıkça anlaşılabilen muhkem naslar ile ilk bakışta rahatça anlaşılabilen, belirli ilke ve metodlarla yorumlanması gereken bir takım müteşâbih beyanlardan oluşmaktadır. Müteşâbih naslara yaklaşımın tarihî arka planına bakıldığında, bu gibi nasların anlaşılmasında temelde dört farklı metodun bulunduğunu görmek mümkündür. Bunları kısaca selef metodu, Mücessime ve Müşebbihe metodu, Mutezile metodu ve Halef metodu olarak açıklayabiliriz. Her bir yaklaşım hakkında detaylı bilgi vermek makalemizin hacmini aşacağından birkaç cümle ile bu farklı yaklaşımlara temas etmek konumuz açısından önem arz etmektedir. Sef, müteşâbih âyetler karşısında nassın anlamını ortadan kaldırma endişesinden hareketle tevakkuf mesleğini benimserken, Müşebbihe ve Mücessime ise nasların zahirine takılarak Allah Teâlâ hakkında asla uygun düşmeyen yorumlara başvurmuştur. Mutezile ise, temelde müteşâbihlerin tevil edilmesi gerektiği kanaatinde olmakla birlikte nakle karşı akla büyük bir hâkimiyet alanı tanımış, dolayısıyla da aklen tam idrak edemedikleri bazı nasları inkâr yoluna gitmişlerdir. Halef âlimleri ise selef temsil ettiği tefviz ve tevakkuf mesleğinden farklı olarak, sonraki dönemlerde bu naslar etrafında kümelenmiş bazı itikadi sapmaların da önünü almak için tevil yoluna gitmiştir. Ancak hemen ifade edelim ki, halef âlimlerinin benimsediği tevil yolu, belirli ilke ve metodlar çerçevesinde işlerlik kazanmıştır.¹²¹

120 İbn Fûrek, *a.g.e.*, (*Fussilet Sûresi- Kaf Sûresi*) s. 170.

121 Müteşâbih nasların anlaşılması ile ilgili geniş bilgi için bkz. Gazzalî, Ebû Hamid,, *Kanûnu't-te'vîl*, Matbaatü'l-Envar, Kahire, 1940; a.mlf, *İlcâmu'l-avâm an İlmi'l-kelam*,

Bu kısa girişten sonra İbn Fûrek'in bu konudaki görüşüne gelince o, müteşâbih âyetlerin akli ve nakli bilgilerden istifade edilerek tevîl edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu anlayıştan hareketle İbn Fûrek tefsirinde müteşâbih âyetleri te'vîl etme yoluna giderek, selefın tevakkuf mesleğinden oldukça farklı bir metod takip etmiştir. Burada yeri gelmişken hemen belirtelim ki onun müteşâbih âyet ve hadîsleri beraberce zikredip te'vîl ettiği "*Müşkilü'l-hadis ve Beyanühu*" adlı eseri bu konuda oldukça önemli bilgiler içermektedir.¹²²

Bu konu çerçevesinde örnek vermek gerekirse o, "*Yeryüzü Allah'ın kabzasındadır.*" (39. Zümer, 57) âyetindeki müteşâbih beyanı yorumlarken, *Allah'ın kabzası* ifâdesini Allah'ın kudreti olarak tevîl etmiştir.¹²³ Bir başka müteşâbih âyette ise semavâtın Allah'ın elinde dürülü olduğu belirtilmiştir. (39.Zümer, 67.) Söz konusu âyette zikredilen "yemin" kelimesi Arapçada "sağ el" anlamına geldiği gibi "kudret, kuvvet" manalarına da gelmektedir. Söz konusu kelimenin mana zenginliği bir tarafa bırakıp sadece te'vîli çağrıştıran "sağ el" anlamını alarak âyeti yorumlamak tevhid ve tenzih prensibine aykırıdır. İbn Fûrek de bu gerekçeden dolayı, yemin kelimesinin diğer manasını tercih ederek ilgili âyeti şu şekilde izah etmiştir: "*Âyetteki yemin kelimesi, Allah'ın güç ve kuvvetini ifade etmek için mübalağa olsun diye zikredilmiştir.*"¹²⁴ Yani bu ifade ile, Allah'ın her şeyin sahibi olduğu ve her şeye malik olduğu ifade edilmiş olmaktadır.

Öte yandan İbn Fûrek, "*Yeryüzü, Rabbinin nûru ile aydınlanır.*" (39.Zümer, 69.) âyetinde Allah'a izafe edilen nur kelimesiyle Allah'ın adaletinin ve

Dârü'l-fıkr Beyrut, 2010; Fahreddin Razi, *Esasü't-takdis*, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kâhire, 1986; Abdülhamid, İrfan, *İslam'da İtikadi Mezhepler*, (tercüme: Prof Dr Saim Yeprem) Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011, s. 203-258; Yurdağür, Metin, "*Haberî Sıfatları Anlamada Metod*" Erciyes Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Kayseri, 1983; Çoşkun, İbrahim, "*Teşbih İle Tenzih Arasında S.Âmidî'nin Allah'ın Sıfatlarını Yorumlamadaki Metodu*" Dicle Üniv. İlahiyat Fakültesi, Hakemli Dergi, c.3, s.1, Diyarbakır, 2001; Doğan, Hüseyin, *İlk Dönem İslam Kelamcılarında Dinsel Metinleri Anlama Ve Te'vîl Metodu*, (Basılmamış Doktora Tezi) On Dokuz Mayıs Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2010; Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996; Erkol, Ahmet, *Nassın Anlaşılmasında Te'vîl Ve Müteşâbih Sorunu*, Dicle Üniv. İlahiyat Fak. Derg. C.8, S. 2, Diyarbakır, 2006; Esmer, Mahmut, "*Kelâm İlmi Açısından Müteşâbih Kavramı*" Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniv. Sosyal Bil. Fak. Diyarbakır, 2006; Kırbaçoğlu, M.Hayri, *Ehl-i Sünnetin Kurucu Ataları Ashâbu'l-hadîse Göre Allah'ın Sıfatları Meselesi*, Otta Yay, Ankara 2011; Şimşek, M.Sait, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Kitap Dünyası Yay., Konya, 2012.

122 İbn Fûrek'in bu eseri müteşâbih hadislerin anlaşılmasında oldukça önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Ayrıca bu eserde sadece hadisler değil, konuyla ilgisi bulunan âyetler de derli toplu bir şekilde te'vîl edilmiştir.

123 İbn Fûrek, a.g.e., (*el-Abzâb Süresi- Gâfir Süresi*), s. 174.

124 İbn Fûrek, a.g.e., (*el-Abzâb Süresi- Gâfir Süresi*), s. 262.

adaletle hükmetmesinin kasd edildiğini ifade etmiştir.¹²⁵ İbn Fûrek'e ait bu yorum Maverdî, Kurtubî ve Sem'ânî gibi müfessirler tarafından da paylaşılmış ancak söz konusu tefsirlerde bu görüşün asıl sahibinin Hasan-ı Basrî olduğu vurgulanmıştır.¹²⁶

Bilindiği üzere Kur'ân-ı Kerim'in muhtelif âyetlerinde "Allah'ın vechi" ibaresi de geçmektedir. "Vech" kelimesinin, arap dilinde uzuv anlamında (yüz) ve birşeyin zatı gibi manalara gelmektedir. Kelimenin ilk anlamını Allah'a izâfe etmek, tecsim ve teşbihi çağrıştırmaktadır. Bu nedenle vech kelimesinin dildeki en münasip manalarından birisi tercih edilerek tevil edilmesi münasip görülmüştür. Bundan dolayıdır ki İbn Fûrek, Allah'ın vechi ifadesiyle kasd edilen asıl anlamın Allah'ın zatı olduğunu, ondan başka hiçbir şeyin ebedi olmadığını söylemektedir. Ayrıca bu kelimenin, Allah'ın rızası için yapılan her türlü amel anlamında da kullanılmış olması ihtimaline de değinen eden İbn Fûrek, sadece Allah rızası için yapılan amellerin insana bir fayda vereceğini vurgulamıştır.¹²⁷ Diğer yandan İbn Fûrek, bu âyet ile hüküm verme yetkisinin sadece Allah'a mahsus olduğuna işâret edildiğini de ifade etmiştir.¹²⁸

Bunların yanı sıra bazı âyetlerde Allah Teâlâ'ya "ayn" kelimesi izafe edilmiştir. Ona göre Allah'a izâfe edilen "ayn" kelimesi, arap dilinde sadece tek bir anlama gelen kelimelerden olmayıp, himaye etmek, gözetimi altına almak ve korumak gibi manaları da içine almaktadır.¹²⁹ Bu bağlamda İbn Fûrek, "Ona bizim gözetimimiz altında gemi yapmasını ferman ettik." (23.Müminûn, 27.) âyetinde Allaha izafe edilen "a'yûn" kelimesini tefsir ederken bunu iki şekilde yorumlanabileceğini ifade etmiştir: 1- Mahlûkatın hadiseyi müşahede ettiği gibi Allah'ın da bu olayı müşahade etmesi 2- Allah'ın, evliya kulları ve meleklerin gözleriyle Allah Resûlü'nü koruması.¹³⁰

Öte yandan Kelâmullah'ta Allah Teâlâ'ya mecî (gelme) eylemi izâfe edilmiş, (89.Fecr, 22.) bunun hakiki anlamı itibarıyla kabul edilmesi ise tevhit

125 İbn Fûrek, a.g.e., (el-Abzâb Sûresi- Gâfir Sûresi), s. 292;

126 Bkz. Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Bağdadî el-Mâverdî, en-Nüket ve'l-Uyûn, thk. es-Seyyid İbn Abdî'l-Maksûd b. Abdî'r-rahman, Beyrut, Dâru'l-kütübî'l-ilmîye, 5/136; Kurtubi, el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an, 15/282; Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdî'l-Cebbâr b. Ahmed el-Mervezî, Tefsîru'l-Kur'an, thk. Yâsir b. İbrâhim, Ganim b. Abbas b. Ganim, Riyad: Dâru'l-vatan, 1997/1418.4/481.

127 İbn Fûrek, a.g.e., (el-Müminûn Sûresi- Secde Sûresi) s. 375.

128 İbn Fûrek, a.g.e., (el-Müminûn Sûresi- Secde Sûresi) s. 375; İbn Fûrek, a.g.e., (Nûh Sûresi- Nâs Sûresi) s. 233.

129 İbn Fûrek, Müşkilü'l-Hadis ve Beyanuh, s. 261-262.

130 İbn Fûrek, a.g.e., (el-Müminûn Sûresi- Secde Sûresi) s. 83.

ve tenzih ilkesine aykırı kabul edilmiştir. İbn Fûrek, “*Rabbin gelmesi*” ile kast edilen anlamın bizzat Allah’ın zâtı olmadığını, bu ifade ile Allah’ın büyük ve azametli âyetlerinin gelmesinin murad edildiğini ifade etmiştir. O günün dehşetli ve azametli olduğunu ifade etme adına bu şekilde bir kullanımın tercih edildiğini ifade eden İbn Fûrek, âyet-i kerime’de zikredilen “Câe” (geldi) fiilinin “zahera” (ortaya çıkma) anlamına gelebileceğine de dikkat çekmiştir. Bu açıklamalar çerçevesinde âyetin te’vili “*Bir zaruret olarak kıyamet günü Allah’ın marifeti veya âyetleri zahir olduğu vakit...*” şeklinde olmaktadır.¹³¹

Yukarıdaki örneklerden açıkça anlaşıldığı üzere İbn Fûrek, müteşâbih âyetlerin te’vil edilmesi gerektiği görüşündedir. İbn Fûrek’in, selevin yaklaşımından farklı bir yol izleyerek böyle bir yöntem takip etmesinde etkili olan husus, onun Kelamcı bir kimliğe sahip olmasıdır. Ayrıca yaşadığı dönemde müteşâbih âyetleri farklı yorumlayarak teşbih ve teccime kayan fırkaların olması da, onun böyle bir metodu benisemesine yol açmış olabilir. Ancak hemen belirtelim ki İbn Fûrek, her ne kadar müteşâbih âyetlerin yorumlanması gerektiği görüşünde olsa da, bunu asla kuralsız ve sınırsız bir şekilde icra etmemiştir. Aksine bilhassa müteşâbih âyetlere getirmiş olduğu yorumlarda açıkça görüldüğü üzere o, âyetlerin yorumunda dilin kullanım özelliklerini önemli bir argüman olarak görerek keyfi ve indî yorumlara gitmenin bir anlamda önünü kapamıştır.

Sonuç

Netice olarak diyebiliriz ki farklı ilim dallarında ortaya koyduğu eserleriyle çok yönlü bir âlim olduğu anlaşılan İbn Fûrek’in, tefsir ilmine de önemli hizmet ve katkıları olmuştur. Daha çok kelam ilmi ile şöhret kazanmış olsa da, Kur’an’ı baştan sona tefsir etmesi, âyetleri yorumlamada tefsir usulünün sebep-i nüzûl, mübhemâtü’l-Kur’an, Münâsebet’ül-Kur’ân ve kıraat gibi önemli konularını ustaca kullanması onun tefsir alanında önemli bir şahsiyet olduğunun göstergesidir. Ayrıca âyetleri tefsir ederken sade ve anlaşılır bir dil kullanması, eserinde Arap dilindeki kullanımlara yer vermesi, âyetleri yorumlamada ehl-i sünnet çizgisinden ayrılarak yanlış ya da eksik tevellere başvuran farklı ekollere cevap vermesi de, onun bu sahadaki etkin ve yetkinliği gösteren önemli veriler olarak karşımızda durmaktadır. Yine müteşâbih âyetlerin anlaşılmasında seleften farklı bir yol izleyerek haberî sıfatların te’vil edilmesi gerektiği görüşünde olması, yapmış olduğu tevellere de aklî, lugavî deliller getirmesi ve bu alanda başta mutezile olmak üzere bidat ehli fırkaların görüşlerini çürütmeye çalışması onun tefsir ilmindeki yerini anlamamız açısından

131 İbn Fûrek, a.g.e., (*Nûh Sûresi –Fecr Sûresi*), s. 218.

dikkate değer noktalar. Burada özellikle vurgulamak gerekir ki -bilebildiğimiz kadarıyla- âyetleri yorumlamada ilk defa soru cevap yöntemini kullanması onun bu sahadaki özgünlüğünü de ortaya koymaktadır.

Yine, İbn Fûrek'e ait bu tefsirden kendisinden sonraki gelen müfessirlerin birçoğunun istifade etmesi onun görüşlerini dikkate almaları, onun bu sahadaki etkisini ve müfessir kimliğini daha da belirgin hale getirmektedir. Hatta onun, ilk olarak geniş hacimli bir tefsir yazması, sonra bu eseri ihtisar etmesi onun tefsir ilmiyle yakından ilgili bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca aynı dönemde yaşamış olan meşhur müfessir Sa'lebi' tarafından döneminin önemli müfessirleri arasında gösterilmesi, İbn Fûrek'in Kur'an'ın anlaşılmasında ve yorumlanmasında otorite bir şahsiyet olarak değerlendirilebileceğini de ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Alusi, Ebü's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd Alusi, *Ruhü'l-Meani*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut.

Abdü'l-aziz ed-Duri, *el-Usuri'l-Abbasiyye el-Muteahhire*, Beyrut, 1986.

Abdü'r-Rezzak, Ebu Bekir Abdü'r-Rezzak b. Hemmam es-San'ani, *Musannef*, tahkik: Habib er-Rahman el-A'zami, Beyrut, el-Mektebetül-İslamiyye, 1403.

Ahmed b. Muhammed el-Mukri et-Tilmisânî, *Nefhu't-Tayyib*, Dâru Sadr, Beyrut, 1388.

Ali el-Kari, *Fethu Bab-ı İnye*, Daru Kütüb'i-İlmiye, Beyrut, 2009.

Aslan, Abdulgaffar, *Hicri IX, X Asırda Yüzyılda Kelam-Tasavvuf İlişkisi- İbn Fûrek Örneği-Dini Araştırmalar*, 5(14) 61-77, Ankara.

Bikaî, Burhaneddin Ebi'l-Hasen İbrahim b. Ömer, *Nazmu'd-Dürer fi Tenasubi'l-Ayati ve's-Süver*, Daru Kütüb'i-İlmiye, Beyrut, 1995.

Bilgiz, Musa, *Âyetler ve Süreler Arasında Münâsebet: Said Havva Örneği*, Ankara, Araştırma yayınları, 2006.

Bilmen, Ömer Nasuhî, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1973.

Budak, Ali, "Haberî Sıfatlara Dair Rivâyetlerin Têvil Yoluyla Çözümü Bağlamında Râzi'nin Esâsu't-Takdis Adlı Eseri" Hitit Üniv. İlah. Fak. Dergisi, 2011/1, c. 10, sayı: 19.

Çoşkun, İbrahim, "Teşbih İle Tenzih Arasında S. Âmidî'nin Allah'ın Sıfatlarını Yorumlamadaki Metodu" Dicle Üniv. İlahiyat Fakültesi, Hakemli Dergisi, Cilt:III, Sayı 1. Diyarbakır, 2001.

Dârimi, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl, *Sünenü'd-Darimi*, Dâru'l-kitâbi'l-arabi, Beyrut, 1407.

Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Mütешâbihleri Üzerine*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996.

Doğan, Hüseyin, *İlk Dönem İslâm Kelamcılarında Dinsel Metinleri Anlama Ve Têvil Metodu*, (Basılmamış Doktora Tezi) On Dokuz Mayıs Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2010.

Erkol, Ahmet, *Nassın Anlaşılmasında Têvil Ve Müteşâbih Sorunu*, Dicle Üniv. İlahiyat Fak. Derg. Cilt: VIII, Sayı: II, Diyarbakır, 2006.

Esmer, Mahmut, “*Kelam İlmi Açısından Müteşâbih Kavramı*” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.) Dicle Üniv. Sosyal Bil. Fak. Diyarbakır, 2006.

Fahreddin Razi, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabi, trz.

.....*Esasu't-takdis*, tahkik: Ahmed Hicâzi es-Sekka, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kâhire, 1986.

Gazzalî, Ebû Hamid, *Kanûnu't-Têvil*, Matbaatü'l-Envar, Kahire, 1940.

.....*İlcâmü'l-avâm an İlmî'l-kelem*, *Mecmuatü Resaili'l-imâm el-Gazzalî*, Beyrut, Dâru'l-fikr 2010.

Gölcük, Şerafettin, Süleyman Toprak, *Kelam Tarihi Ekoller Problemler*, Konya, Tekin Kitabevi, 2006.

Hâkim en-Nisâburî, Ebû Abdullah Muhammed, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Haydarabad, 1915.

İbn Asakir, *Tebyinu Kezibi'l-Müfteri*, Dimeşk, 1347.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib, *el-Muharrerü'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Aziz*, Dâru kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, 1993.

İbn Fûrek, *Tefsiru İbn Fûrek*, (*el-Müminûn Sûresi- Secde Sûresi*), Alal Abdül-Kadir Bindevşi, Camiatü Ümmi'l-kura, Suudiyye, 2009/1430.

.....*Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim* (el-Ahzâb Sûresi- Gafir Sûresi) (Ahzab Sûresi- Gafir Sûresi), Hazırlayan: Atıf b. Kamil b. Salih, Camiatü Ümmi'l-kura, Suudiyye,

.....*Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim* (Fussilet Sûresi- Kaf Sûresi), Hazırlayan: Muhsin b. Avid b. Aydete el-Harisi, Camiatü Ümmi'l-kura, Suudiyye.

.....*Tefsirü İbn Fûrek*, (Nûh Sûresi- Nas Sûresi) Hazırlayan: Süheyme Binti Muhammed Said Muhammed Ahmed, Neşreden: Camiatü Ümmi'l-kura, Suudiyye, 2009/1430.

.....İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed el-Hasen el-İsbahânî, *Müşkilü'l-Hadis ve Beyânuhu*, Beyrut, Âlemü'l-kütüb 1985.

.....*Mücerred makalati's-şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'ari*, Dârü'l-Maşrık, Beyrut, 1987.

İbn İmad, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Abbâri men Zehebe*, Daru'l-Kütübî'l-İlmîyye.

İbn Kesir, Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-azim*, 5. Bs, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, 1996/1416.

.....*el-Bidaye ve'n-Nihâye*, Mektebetü'l-meârif, Beyrut, 1981.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Têvilü Muhtelifi'l-Hadis*, Müessesetü'l-kütübî'ssekâfiyye, Lübnan, 1988.

İbn Hallikan, Ebû'l-abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekir, *Vefeyâtü'l-A'yan ve Enbâu ebni'z-zaman*, Tahkik: İhsan Abbas, Beyrut, Dâru Sâdır.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer Ebu'l-fadl el-Askalani, *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, tahkik: Ali Muhammed el-Becavi, Beyrut, Daru'l-ciyl, 1412.

İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ*, Mektebetü İbn Teymiyye.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, *Kanûnu't-Têvil*, thk. Muhammed Süleymânî, Cidde: Dâru'l-Kible, 1986/1406.

- İrfan Abdülhamid, *İslam'da İtikadi Mezhepler*, (tercüme: Prof Dr Saim Yeprem) Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011.
- İshak b. Rahuveyh, Müsned, Mektebetü'l-Eyman, Medine, 1991.
- Karadaş, Cağfer, *Kerramiye ve İtikâdı*, Kelam Araştırmaları 5: 2 (2007), ss.41-62.
- Kurtubi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi li ahkâmî'l-Kur'an*, Tas-hih: Hişam Semîr el-Buhari, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003/1423.
- Kuşeyri, Ebû'l-Kâsım Zeynü'l-islâm Abdül-kerim b. Hevâzin, *Risâle*, Dâru'l-kütübî'l-Ha-dîse, Kâhire, 1972.
- Kırbaşoğlu, M.Hayri, *Ehl-i Sünnetin Kurucu Ataları Ashâbu'l-hadise Göre Allah'ın Sıfatları Meselesi*, Otta Yay, Ankara 2011.
- Mâverdi, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Bağdadî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîye, Beyrut.
- Mervezî, Muhammed b. Nasr, *es-Sünne*, Beyrut, 1988.
- Muhammed Hudari, *Muhadaratu tarihi'l-ümemî'l-İslâmiyye*, Kahire, 1364.
- Öge, Ali, *İbn Fûrek, Hayatı ve Kelami Görüşleri*, Kömen Yay, Konya, 2011.
- Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, el-Hey'etü'l-mısıriyyeti'l-âmme li'l-kitâb, 1990.
- Sa'lebi, Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim en-Nisaburi, *el-Kesf ve'l-Beyan*, Daru İhyai't-türasi'l-arabi, Beyrut, 2002.
- Seâlibi, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf el-Cezairi, *Tefsirüs-Sealibi*, tahkik: Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997/1418.
- Sem'anî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdi'l-Cebbâr b. Ahmed el-Mer-vezî, *Tefsiru'l-Kur'an, tsk.Yâsir b. İbrâhim, Ganim b. Abbas b. Ganim, Dâru'l-vatan, Riyad, 1997/1418*.
- Suyutî, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtikan fî ulumi'l-Kur'an*, Dâru'l-Ma'rife, 1899.
- *Tarihü'l-Hulefa*, Matbaa es-Seadet, Mısır, 1952.
- Subkî, Ebû Nasr Taceddin ibnü's-Subkî Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkâfi, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, ty.
- Şevkanî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani, *Fethü'l-kadir*, Ka-hire, 1964.
- Şerefeddin, Mehmet "Kerramiler" Dâru'l-Funun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, İstanbul, Nisan 1929, sayı:11.
- Şimşek, M.Sait, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Kitap Dünyası Yay., Konya, 2012.
- Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemül-Evsat*, Tahkik: Tarık b. İvadu'l-llah b. Muhammed, Abdü'lmuhsin b. İbrahim el-Hüseyni, Kahire, Daru'l-haremeyn, 1415.
- Tekineş, Ayhan, *Bilgi Kaynağı Olarak Hadis*, Yeni Akademi Yay., İstanbul, 2005.
- Yavuz, Yusuf Şevki, *İslam Akaidinin Üç Şahsiyeti*, Kültür Matbaacılık, İstanbul 1989.
- Yurdağür, Metin, "Haberî Sıfatları Anlamada Metod" Erciyes Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Kayseri, 1983.

Yıldırım, Suat, *Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2009.

Zehebi, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru âlâmi'n-nübe-la*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.

Zerkeşi, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah, *el-Burhan fî ulumi'l-Kur'an*, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1957.

Zirikli, Hayruddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali, *el-A'lam*, Dâru'l-ilmî li'l-melâyîn, 2002.